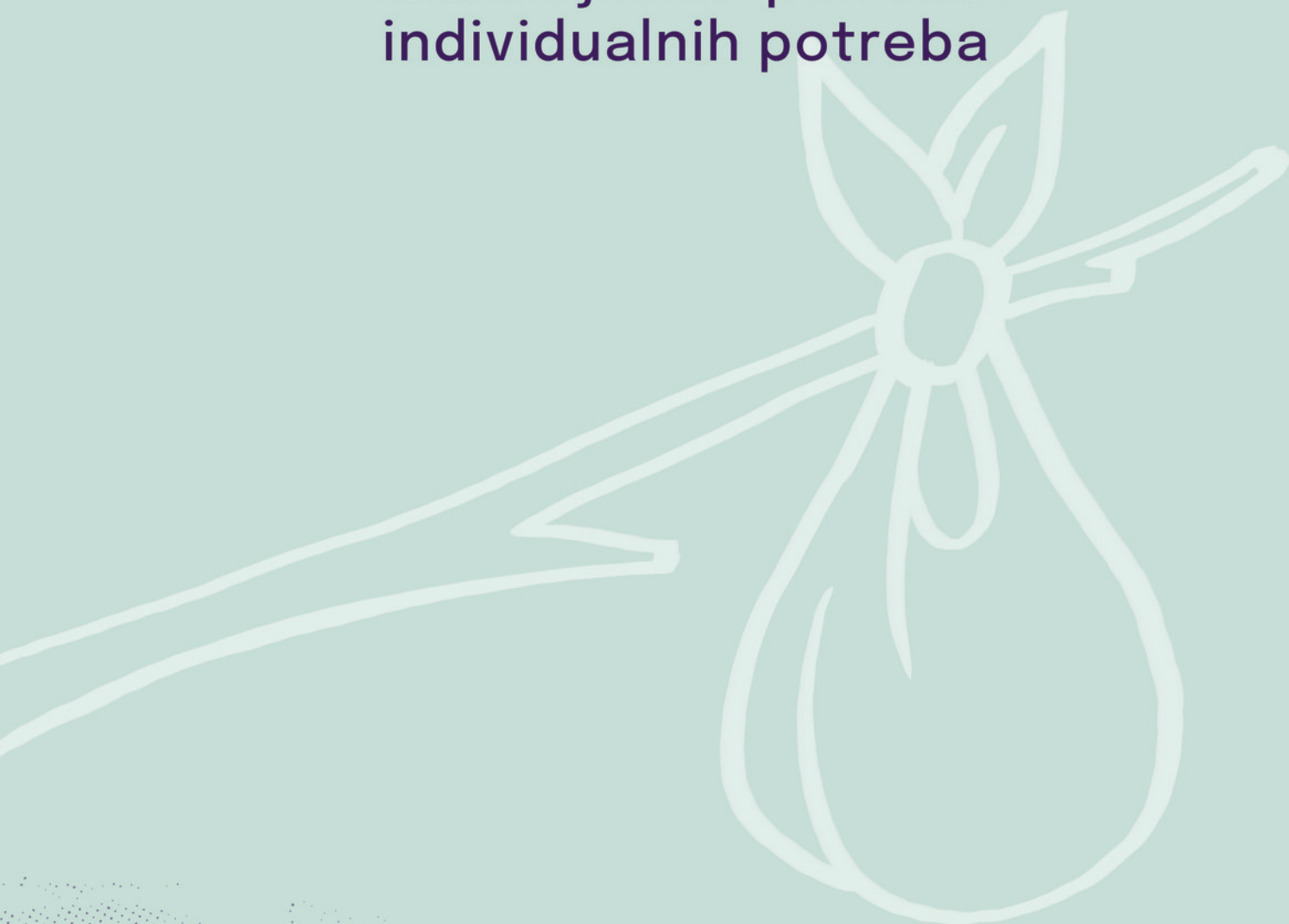

MENTALNO ZDRAVLJE OSOBA V SITUACIJI BESKUĆNIŠTVA

analiza javnih politika i
individualnih potreba

PIN

**„Mentalno zdravlje osoba u situaciji
beskućništva: analiza javnih politika i
individualnih potreba“**

Autorka istraživanja:

Kristina Jadranović, master psihološkinja

Odeljenje za Psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

Recenzija:

Dr Maša Vukčević Marković

Odeljenje za Psihologiju, Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu; direktorka PIN-a

Dizajn:

Nikola Korać

Ovaj izveštaj je nastao u okviru projekta Beogradske otvorene škole „*Dijalog promena*“, uz finansijsku podršku Evropske unije. Stavovi i mišljenja autora izneti u ovom istraživanju ne predstavljaju zvanične stavove Evropske unije, ni Beogradske otvorene škole, i za njih je isključivo odgovoran autor.

Zahvaljujemo se svim pojedincima i organizacijama na učešću u istraživanju, a nevladinim organizacijama i na pomoći pri uzorkovanju učesnika/ca.

SADRŽAJ

SAŽETAK.....	1
METODOLOGIJA.....	4
STRUKTURA IZLAGANJA REZULTATA	7
NORMATIVNI OKVIR I BESKUĆNIŠTVO.....	7
Pravo na stanovanje	8
Pravo na lična dokumenta	10
PRAVO NA FIZIČKO I MENTALNO ZDRAVLJE	13
Zdravstvena knjižica kao barijera	14
Diskriminacija u sistemu zdravstvene zaštite	15
Autostigma i strah od institucija	17
Neprioritetnost zdravlja.....	17
Odsustvo motivacije za podršku mentalnom zdravlju	18
Interakcija sistemskih i individualnih faktora.....	19
<i>Pandemija i informacione tehnologije.....</i>	<i>20</i>
<i>Manjak strukture - sistem bez fleksibilnosti .....</i>	<i>20</i>
<i>Efikasnost podrške mentalnom zdravlju .....</i>	<i>21</i>
<i>Lečenje bolesti zavisnosti - saradnik u lečenju .....</i>	<i>21</i>
ULAZAK U SITUACIJU BESKUĆNIŠTVA	22
Problemi mentalnog i fizičkog zdravlja.....	23
<i>Mentalno zdravlje i socijalna mreža .....</i>	<i>26</i>
<i>Lečenje/psihosocijalna podrška pre ulaska u situaciju beskućništva.....</i>	<i>27</i>
Mladi bez roditeljskog staranja	28
Gubitak posla i nemogućnost nalaženja posla	29
Porodični problemi i gubitak stambene sigurnosti	30
Povratnici prema sporazumu o readmisiji.....	30
ISKUSTVA ŽIVOTA U BESKUĆNIŠTVU.....	32

Specifičnosti života na ulici	32
<i>Surovi uslovi života: „Svaki dan je izazov“ .....</i>	32
<i>(Auto)stigmatizacija - odbačenost i povlačenje.....</i>	34
<i>Primarnost egzistencijalnih potreba.....</i>	35
Posledice života bez krova nad glavom	36
<i>Uticao na zdravlje.....</i>	36
<i>Rezilijentnost.....</i>	37
<i>Oснаžujuća iskustva i aktivnosti.....</i>	38
USLUGE NVO I DRŽAVNE USLUGE – ISKUSTVA I ZNAČAJ	40
Usluge nevladinih organizacija	40
<i>Nedovoljna informisanost .....</i>	41
<i>Problemi mentalnog zdravlja.....</i>	42
<i>Neprikladna usluga – ista usluga za sve .....</i>	42
Usluge centara za socijalni rad	43
Usluge Prihvatišta za odrasla i stara lica	45
IZLAZAK IZ SITUACIJE BESKUĆNIŠTVA	49
Barijere izlasku iz situacije beskućništva.....	49
<i>Problemi mentalnog i fizičkog zdravlja.....</i>	49
<i>Stigmatizacija i diskriminacija.....</i>	51
<i>Higijena i neadekvatni uslovi života .....</i>	52
<i>Negativna iskustva na tržištu rada.....</i>	53
<i>Lična dokumenta .....</i>	53
Percipirani načini izlaska iz situacije beskućništva i potrebe	55
Sistemska podrška izlasku iz situacije beskućništva.....	57
Uspešni primeri izlaska iz situacije beskućništva	58
<i>Individualni smeštaj i sveobuhvatna podrška na jednom mestu.....</i>	59
<i>Individualna podrška, podrška pripadnika NVO i uspešno lečenje .....</i>	59
<i>Podrška od strane NVO kroz obezbeđivanje posla i smeštaj u instituciji.....</i>	61
ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA PRAKSU I POLITIKE	62

SAŽETAK

U ovom izveštaju su predstavljeni rezultati istraživanja koje je sprovedla organizacija PIN (Mreža psihosocijalnih inovacija) u okviru projekta „Dijalog promena“, koji sprovodi Beogradska otvorena škola, uz finansijsku podršku Evropske unije.

Izveštaj ima za cilj pružanje uvida o poziciji osoba u situaciji beskućništva. Cilj je analizirati zakonski okvir i dostupne institucionalne usluge i ispitati iskustva osoba u situaciji beskućništva u vezi sa njima, naročito uslugama u vezi sa zdravljem i mentalnim zdravljem. Cilj je i razumevanje iskustava beskućništva, načina ulaska u situaciju beskućništva, kao i najvažnijih barijera i resursa za izlazak iz te situacije, sa fokusom na ulogu mentalnog zdravlja. Izveštaj je namenjen informisanju donosilaca odluka, onih koji direktno rade sa osobama u situaciji beskućništva, bilo u državnom ili nevladinom sektoru, kao i opšte javnosti i svih koji žele da se upoznaju sa perspektivom i iskustvima osoba u situaciji beskućništva.

Metodologija ovog istraživanja je kvalitativna. Istraživanje je obuhvatilo više delova: desk-analizu, tj. analizu zakonskih i strateških dokumenata, 5 intervjua sa pružaocima usluga iz nevladinog sektora, kao i 18 intervjua sa osobama u situaciji beskućništva i onima koji su izašli iz te situacije.

Analiza javnih politika ukazala je na odsustvo strateškog pristupa beskućništvu i neprepoznatost osoba u situaciji beskućništva u javnim, kako stambenim, tako i zdravstvenim politikama. Različita prava ovih osoba (na fizičko i mentalno zdravlje, stanovanje, kao i na lična dokumenta) nisu u dovoljnoj meri zadovoljena postojećim zakonskim i institucionalnim mogućnostima.

Ne postoje programi podrške stanovanju osoba u situaciji beskućništva, dok postojeće opšte stambene politike (stambena podrška) uglavnom nisu dostupne osobama u toj situaciji. Osobama u Beogradu je dostupan privremeni smeštaj jedino u Prihvatalištu za odrasla i stara lica, ali je pristup otežan zbog nedovoljnih smeštajnih kapaciteta i

komplikovanih procedura smeštanja, a mnogi su i nemotivisani da koriste taj smeštaj (usled percipirane prepunjenosti, loše komunikacije sa osobljem, kao i strogosti i zatvorenosti).

Veliki deo osoba u situaciji beskućništva ne poseduje lična dokumenta, čime im je onemogućen pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, i otežano legalno zapošljavanje. Procedura prijave prebivališta na adresu centra za socijalni rad nije dovoljno osetljiva na specifičnosti beskućništva (terenske provere nisu u skladu sa pokretnošću osoba) i ne sprovodi se dovoljno urgentno, usled čega mnoge osobe, čak i uz podršku NVO, otežano ostvaruju to pravo. Osobe koje nisu korisnici NVO, često nisu ni informisane o postojanju te zakonske mogućnosti.

Postojeći institucionalni okviri zdravstvenog sistema nisu prilagođeni specifičnostima ove populacije, što rezultira u neadekvatnoj zdravstvenoj zaštiti – kako fizičkog, tako i mentalnog zdravlja. Povrh individualnih faktora (smanjena i promenljiva motivacija za lečenjem, autostigma i izbegavanje institucija), pristup lečenju je otežan i zbog neposedovanja zdravstvene knjižice, diskriminacije, i zahteva koji su neusklađeni sa njihovom životnom situacijom (npr. zahtev za saradnikom u lečenju od bolesti zavisnosti; upotreba tehnologija za zakazivanje...). Čak i kada je omogućen pristup lečenju, kvalitet lečenja je upitan zbog prisutne diskriminacije, kao i optimalnost lečenja zbog neadekvatnih uslova života.

Načini ulaska u situaciju beskućništva su vrlo heterogeni, ali životnu situaciju pre beskućništva često odlikuju odsustvo bliske socijalne mreže i podrške, problemi mentalnog i fizičkog zdravlja, kao i finansijski problemi. Među najčešćim prelomnim trenucima za ulazak u situaciju beskućništva jesu životne teškoće nastale usled problema mentalnog i fizičkog zdravlja, koji utiču na funkcionalnost osobe (poslovna aktivnost, odnosi sa porodicom, itd.). Drugi česti prelomni trenuci (i u odsustvu problema mentalnog zdravlja) su i ostajanje bez stalnog posla, porodični problemi i gubitak stambene sigurnosti usled njih, ostajanje bez roditeljskog staranja i drugih vidova podrške u mladosti, kao i deportacija u Srbiju (povratnici prema sporazumu o readmisiji).

Život bez krova nad glavom karakteriše neizvesnost, životna ugroženost, izloženost nasilju i krađama, stigmatizacija i povlačenje od društva, kao i konstantna fokusiranost na preživljavanje i zadovoljavanje egzistencijalnih potreba. Život na ulici kod nekih vodi pogoršavanju mentalnog stanja (pojačavanju simptoma, pojavi novih problema...), dok neki pokazuju i značajnu rezilijentnost, tj. odsustvo problema mentalnog zdravlja (oni koji pre beskućništva nisu imali probleme mentalnog zdravlja). Druženje sa drugim osobama u situaciji beskućništva, dostojanstven tretman od strane drugih ljudi i spremnost da im pomognu, hobiji, osećaj produktivnosti i pomaganje drugima su značajni osnažujući resursi njihove svakodnevice.

Usluge nevladinih organizacija predstavljaju važnu podršku svakodnevnom funkcionisanju i zaposleni u ovim organizacijama su značajni u kontekstu psihološke podrške. Važne prepreke korišćenju tih resursa su neinformisanost, kao i problemi mentalnog zdravlja. Pojedinicima dolazak na mesto gde se usluga pruža predstavlja problem (izbegavanje kontakta sa drugim osobama u situaciji beskućništva, problemi sa zdravljem...). U kontaktu sa centrima za socijalni rad najčešće doživljavaju obeshrabrenje da koriste njihove usluge, a naročito je prisutan otpor u radu sa osobama koje imaju teže probleme mentalnog zdravlja.

Brojne barijere sprečavaju izlazak iz situacije beskućništva, od kojih neke mogu postojati i pre beskućništva (problemi mentalnog/fizičkog zdravlja, negativna iskustva na tržištu rada...), dok neke barijere donosi beskućništvo: produblјivanje problema mentalnog/fizičkog zdravlja, teškoće u održavanju higijene, neposredovanje ličnih dokumenta, kao i diskriminacija i stigmatizacija. Uprkos tome, izostaje sistematična podrška izlasku iz situacije beskućništva, i od strane državnog i nevladinog sektora, osim pojedinih primera pozitivne prakse od strane NVO (individualan i integrisan pristup spram potreba i postojećih resursa osobe).

Na osnovu rezultata date su preporuke za dalje intervencije koje bi vodile unapređenju kvaliteta života osoba u situaciji beskućništva, kao i adekvatnijoj prevenciji i suzbijanju beskućništva. Radi poboljšanja kvaliteta njihovog života potrebno je ubrzati i prilagoditi

proceduru prijave prebivališta na adresu centara za socijalni rad i time olakšati pristup ličnim dokumentima. U okviru centara za socijalni rad, kao i nevladinih organizacija je potrebno uložiti dodatne resurse u terenski rad, informisanje i regrutovanje novih korisnika, i jačati resurse za rad sa korisnicima sa problemima mentalnog zdravlja (kroz edukacije i zapošljavanje dodatnog kadra). Potrebno je i usmeriti dodatnu pažnju na osobe koje su naročito vulnerabilne (npr. traumatska iskustva, problemi fizičkog zdravlja i invaliditeti) i prilagoditi način pružanja usluga u tom slučaju.

Potrebno je razvijati nove politike usmerene na prevenciju i suzbijanje beskućništva. U kontekstu i prevencije i suzbijanja je važno jačati podršku mentalnom zdravlju i obezbediti besplatnu podršku mentalnom zdravlju osobama u svim fazama beskućništva (u riziku od beskućništva, u situaciji beskućništva, kao i onima koji su izašli iz te situacije). Potrebno je ponuditi nove opcije (individualnog) smeštaja, uz sveobuhvatan i integrisan pristup podršci izlasku (podrška zapošljavanju, mentalnom zdravlju...).

METODOLOGIJA

Metodologija ovog istraživanja je kvalitativna. Istraživanje je obuhvatilo desk-analizu dostupnih zakonskih mogućnosti usmerenih na mentalno i fizičko zdravlje osoba u situaciji beskućništva, kao i na teme povezane sa njima (pitanje smeštaja i ličnih dokumenta). Obavljeni su i polu-strukturisani intervjui sa predstavnicima nevladinih organizacija, kao i sa osobama u situaciji beskućništva ili osobama koje su izašle iz te situacije.

Usled ograničenih resursa, istraživanje je sprovedeno na teritoriji grada Beograda, tako da su u istraživanju učestvovalе osobe koje u situaciji beskućništva borave ili su boravile na teritoriji Beograda. Analizirane dostupne usluge se odnose na grad Beograd. Ograničavanje na Beograd ima uporište u postojanju tendencije ka fluktuaciji beskućništva ka velikim gradovima, te se najveći deo osoba u situaciji beskućništva u Srbiji nalazi upravo na teritoriji

Beograda. Važno je naglasiti da se uvidi i preporuke ovog istraživanja odnose na grad Beograd, jer se dostupne usluge, načini života i iskustva mogu razlikovati u drugim mestima.

U prvom delu istraživanja je učestvovao po jedan predstavnik/ca iz 5 različitih nevladinih organizacija (u daljem tekstu NVO) – ADRA, KlikAktiv, A11, Caritas Srbije, i LiceUlice. Nastojali smo da obuhvatimo organizacije koje pružaju različite usluge osobama u situaciji beskućništva (medicinske i higijenske usluge, savetovanje, pravne usluge, finansijska podrška, podrška integraciji, usluge ishrane...), kao i predstavnike tih organizacija koji direktno rade sa korisnicima. Njihova perspektiva je bila važna, s obzirom da predstavljaju pružaoce usluga osobama u situaciji beskućništva, ali i nekoga ko se bavi javnim zagovaranjem i time vrši uticaj na institucije i donosiocce odluka. Važno je naglasiti da je u tom smislu istraživanje ograničeno samo na perspektivu pružalaca usluga iz nevladinog sektora, s obzirom da pružaoce usluga iz državnog sektora (kao što su centri za socijalni rad, Prihvatište za odrasla i stara lica, zdravstvene ustanove) nisu učestvovali u istraživanju.

U drugom delu istraživanja učestvovalo je 18 osoba. Pri uzorkovanju smo nastojali da obuhvatimo sve četiri kategorije beskućništva, prema ETHOS klasifikaciji razvijenoj od strane FEANTSA-e (European Federation of National Organisations Working with the Homeless) (Amore, Baker, & Howden-Chapman, 2011), tako da je u istraživanju učestvovalo šest osoba bez krova nad glavom (osobe koje su na ulici, u napuštenim kućama, u hodnicima zgrada...), dve osobe u neadekvatnom smeštaju (garaže, podrumi...), šest osoba u nesigurnom smeštaju (npr. privremeno smešteni kod prijatelja, privremeno uspevaju da plate privatni stan uz pomoć...), kao i jedna osoba koja se nalazi u institucionalnom smeštaju. Učesnici/e koji/e se trenutno nalaze u adekvatnom, neadekvatnom, nesigurnom ili institucionalnom smeštaju su prethodno bile i u situaciji bez krova nad glavom, s obzirom da je prelazak iz jedne u drugu kategoriju beskućništva česta pojava. U istraživanju su učestvovali i tri osobe koje su kategorisane kao osobe koje su izašle iz situacije beskućništva. Kriterijum za definisanje toga da su osobe izašle iz situacije beskućništva bio

je da se osobe nalaze se u adekvatnom smeštaju duže vremena i da su postigle određeni stepen životne stabilnosti i u drugim domenima (u poslovnom pogledu, u pogledu mentalnog zdravlja...). U istraživanju je učestvovalo 5 žena, 12 muškaraca i jedan par. U pogledu starosne strukture u istraživanju je obuhvaćen raspon godina učesnika od 28 do 71 godine.

Do najvećeg dela učesnika u drugom delu istraživanja (12) došli smo posredstvom nevladinih organizacija koje pružaju usluge osobama u situaciji beskućništva. Međutim, radi izbegavanja iskrivljene slike usled učestvovanja samo njihovih korisnika, deo ispitanika je uzorkovan i „outreach“ uzorkovanjem, tj. uzorkovanjem na terenu (5), kao i „snowball“ metodom (posredstvom drugih učesnika u istraživanju) (1).

Radi očuvanja anonimnosti učesnika/ca u istraživanju, u okviru prikazanih citata izmenjene su sve lične i druge informacije koje bi mogle da ukažu na identitet osobe. Pri označavanju izvora citata, kada je reč o predstavnicima nevladinih organizacija, korišćene su zamenske oznake – broj organizacije umesto imena organizacije. Kada je reč o osobama u situaciji beskućništva, korišćeni su pseudonimi osoba umesto pravih imena¹, kao i prikaz trenutne stambene situacije u kojoj se nalaze (kategorija beskućništva) radi razumevanja konteksta citata.

Istraživanje je odobreno od strane Komisije za ocenu etičnosti istraživanja, pri odeljenju za psihologiju, Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu (broj protokola: #2022-039).

---

¹ Izuzeci su pojedini slučajevi u kojima su učesnici doživeli kao značajno da javno iznesu svoja iskustva i insistirali na tome da njihovi citati budu označeni njihovim pravim imenom.

STRUKTURA IZLAGANJA REZULTATA

U nastavku teksta najpre će biti prikazana analiza **normativnog okvira** u vezi sa beskućništvom i važnih politika povezanih sa pitanjem mentalnog zdravlja – politike u vezi sa stanovanjem i ličnim dokumentima. Nakon toga, direktnije ćemo se osvrnuti na **zdravstvene politike i institucionalni okvir** u vezi sa **zaštitom mentalnog i fizičkog zdravlja**, i naročito na važne barijere adekvatnoj zaštiti zdravlja ovih osoba.

U nastavku, biće prikazana iskustva osoba u situaciji beskućništva i njihove perspektive spram različitih aspekata beskućništva.

Najpre će biti prikazane njihove perspektive na **proces ulaska u situaciju beskućništva** i, konkretnije, prelomnih trenutaka u tom procesu. Nakon toga, prikazane su specifičnosti **iskustava života na ulici, kao i efekata** koje život na ulici ostvaruje na njihovo psiho-fizičko zdravlje. Takođe, biće prikazana i **iskustva sa dostupnim uslugama i resursima** koje im se nude (NVO, centri za socijalni rad, Prihvatište za odrasla i stara lica) i barijere njihovoj upotrebi. Potom ćemo prikazati njihovu perspektivu **na izlazak iz situacije beskućništva**, važne barijere i potrebe spram toga, kao i uspešne primere izlaska. Na kraju predstavljamo **glavne zaključke** istraživanja i na njima zasnovane **preporuke** za politike i praksu, namenjene donosiocima odluka, kao i pružaocima usluga.

NORMATIVNI OKVIR I BESKUĆNIŠTVO

Analiza normativnog okvira ukazala je na **odsustvo strateških dokumenata** usmerenih na osobe u situaciji beskućništva i njihova prava, kao i sistemskih strategija i programa namenjenih njegovom suzbijanju i prevenciji.

(...) **Nema nikakve strategije i sveobuhvatne, planirane intervencije u oba polja...** Verovatno se neki programi ili generalne mere socijalne zaštite ili neki projekti koje finansira država... Može se reći da su to sporadični pokušaji na polju prevencije i suzbijanja, definitivno bi pre bilo smanjenje štetnih posledica, nego reč prevencija i suzbijanje. Kad je reč o preventivnim merama, tu verovatno treba da sagledamo različite usluge u zajednici koje dotiču neke faktore koji dovode do problema beskućništva, verovatno postoji... **Ali da je nešto sistematično, planirano, usmereno samo na taj cilj, nema da sam upoznata...** (Predstavnic NVO 1)

Kad je reč o osobama u situaciji beskućništva, trenutno **ne postoji nijedna politika koja targetira problem beskućništva.** Država ih uopšte **ne prepoznaje kao jednu skupinu ljudi u stanju užasne deprivacije.** Zapravo nemaš nikakve politike koje adresiraju problem beskućništva. Jedna od poslednjih, pričam i o zakonskim dokumentima i o pravnim aktima, poslednja je bila strategija, Nacionalna stambena strategija. Država njom reguliše pitanje stanovanja narednih 10 godina i o beskućnicima kaže sledeće, a to je da ne postoje programi podrške za beskućnike, u skeniranju stanja navede, i posle ne propisuje nikakvu meru. Znači **ne postoji nikakva mera, cilj, bilo šta, te strategije narednih 10 godina koja gađa problem beskućništva konkretno.** Znači država se ni na koji način **sistemske ne bavi time.** (Predstavnic NVO 3)

Međutim, pitanja relevantna za beskućništvo delimično se tretiraju u okviru drugih zakona i strateških dokumenata. To je slučaj sa pitanjem ostvarenja prava na stanovanje i lična dokumenta.

Pravo na stanovanje

Jedno od relevantnijih pitanja u vezi sa osobama u situaciji beskućništva (iz perspektive kvaliteta života i prava na dostojanstven život, kao i iz perspektive prevazilaženja beskućništva) jeste i pitanje dostupnosti trajnog smeštaja. Programi podrške koji obuhvataju **obezbeđivanje trajnog smeštaja, a koji su namenjeni isključivo osobama u situaciji** beskućništva u Srbiji **ne postoje.**

Problem stanovanja za osobe u situaciji beskućništva je glavna stvar koja **treba da se reši.** Sve ovo što svi mi radimo je smanjenje štete, ali nikako nije ključno da nekog čoveka postaviš u neku dobru poziciju. A to je taj program na zapadu poznat kao „**Housing first**“, gde kad bi ljudi mogli da dobiju **stanove ili kuće, nek budu to i domovi, ali adekvatni domovi,** da odatle počne da se radi na takozvanoj resocijalizaciji. Ne volim taj termin, ali 'ajde, koristi se... I na svim tim problemima... (Predstavnik NVO 2)

Jedna od zakonskih mogućnosti koja se tiče prava na stanovanje, a koja je zakonski primenljiva i na osobe u situaciji beskućništva jeste **stambena podrška** (raniji termin: socijalni stanovi), regulisana *Zakonom o stanovanju i održavanju zgrada* (Vlada Republike Srbije, 2016/2020). Stambena podrška omogućava rešavanje stambenih potreba licima bez stana odgovarajućeg standarda i licima koja iz prihoda koje ostvaruju ne mogu da obezbede stan po tržišnim uslovima. Kao jedna od važnih kategorija korisnika određuju su upravo osobe u situaciji beskućništva. Ipak, prema svedočenju NVO, gotovo niko od njihovih korisnika iz populacije osoba u situaciji beskućništva **nije uspeo da ostvari pravo na dobijanje stambene podrške (socijalnog stana)**. Uvid u *Pravilnik o merilima za utvrđivanje reda prvenstva za dodelu stambene podrške* ukazuje na to da je važan kriterijum za dodelu socijalnog stana i **broj članova domaćinstva**, kao i to da se pri diferenciranju bodovanja spram uslova ne stavlja akcenat u dovoljnoj meri na sve kategorije beskućništva, što naročito važi za one najugroženije (npr. ne dobijaju se dodatni bodovi za one koji žive bez krova nad glavom). U kontekstu **nedovoljnog broja dostupnih stanova**, socijalni stanovi bivaju u praksi uglavnom nedostupni tipičnim osobama u situaciji beskućništva, naročito onima koji su najugroženiji (tj. onima koji žive bez krova nad glavom) i koji najčešće žive samostalno. U slučaju osoba u situaciji beskućništva postoje i dodatne barijere u ostvarivanju ove mogućnosti: to je pre svega **neposedovanje ličnih dokumenata**, kao i **neinformisanost** o postojanju ove mogućnosti i konkursima koji se periodično otvaraju.

Prvo, tu postoje dugačke rang liste u svakoj opštini, zato što ima mnogo manje stanova nego što je potražnja, i tu imaju svakako prednost mnogočlane porodice i porodice sa detetom ometenim u razvoju, ili samohrane mame, ili tako... (Predstavnicu NVO 4)

*Tu postoji odnos između zakona i primene u praksi. Što se tiče samog zakona, samo definisanje ko su ljudi koji bi trebalo da dobiju podršku države, to je okej napisano, okej je da su prioritet ljudi koji imaju i druge ranjivosti u isto vreme - da li su izbegli, interno raseljeni, roditelji, osobe sa invaliditetom... E sad, što se tiče primene tih stvari u praksi na osobe u situaciji beskućništva, to je da prosečan beskućnik kojeg mi vidimo u praksi, koji je najčešće van tog sistema podrške, zapravo **nikad neće dobiti taj socijalni stan**. Čak mogu reći da taj zakon nije ni relevantan za osobe u situaciji beskućništva, zato što postoji sistem bodovanja - **što imaš veću porodicu, veći broj dece, tako se i tu radi...** Postoji **momenat informisanja**, opet je to pitanje primene zakona, nego samog zakona... Ti konkursi su jednom u dve, tri godine. Ta informacija neće doći do prosečnog beskućnika, ali što je najgore, često ta informacija ne postoji ni u centrima za socijalni rad koji bi trebalo da budu spona između opcije takvog smeštaja i samih osoba u situaciji*

beskućništva. Ti moraš da pratiš sajt sekretarijata da bi bio obavešten o konkursu ili da direktno ideš u sekretarijat, da bi znao za socijalno, odnosno za imovinske i pravne poslove... Veća je stvar primene, nego samog zakona... (Predstavnicu NVO 1)

Ni u *Predlogu Nacionalne stambene strategije za period 2020 - 2030. godine*, koja nastoji da reguliše stambene politike za period od 10 godina nakon stupanja na snagu, ne posvećuje se dovoljno pažnje ovoj ciljnoj grupi. U ovom dokumentu se prepoznaje da osobe u situaciji beskućništva kao grupa nisu obuhvaćeni dosadašnjim stambenim programima, kao i odsustvo specifičnih programa za lica koja su u riziku od beskućništva. Ipak, u samim planiranim merama se ne predviđa uvođenje nikakve specifične promene u smeru rešavanja tog problema u narednih 10 godina.

Može se zaključiti da kada je reč o smeštaju, ne postoje specifične politike koje adresiraju potrebe osoba u situaciji beskućništva. U pogledu opštih stambenih politika, tj. stambene podrške, postojeći resursi, mada ne uspevaju da zadovolje potrebe koje postoje u zajednici, potencijalno mogu biti važni u kontekstu prevencije beskućništva tako što podržavaju određene socijalno ugrožene grupe koje su istovremeno i u riziku od beskućništva. Ipak, **osobama koje se već nalaze u situaciji beskućništva**, naročito onim bez krova nad glavom, stambena podrška nije dostupna, pa samim tim i **ne predstavlja resurs za izlazak** iz situacije beskućništva.

Pravo na lična dokumenta

Preduslov za dobijanje usluga socijalne zaštite (socijalna pomoć, smeštaj u prihvatilište, stambena podrška...), usluga zdravstvene zaštite u državnom sistemu, za legalno zapošljavanje, kao i brojna druga prava (npr. dobijanje državne pomoći) jeste posedovanje

lične karte. Veliki udeo osoba u situaciji beskućništva **ne poseduje ličnu kartu** (prema neformalnoj proceni predstavnika NVO je to okvirno 40 – 50% njihovih korisnika).²

Preduslov za dobijanje lične karte jeste prijavljeno prebivalište na određenu adresu. Osobe u situaciji beskućništva najčešće nemaju određeno prebivalište na koje bi mogle da prijave adresu. *Zakon o prebivalištu i boravištu građana* (Vlada Republike Srbije, 2011) u tom slučaju predviđa mogućnost da osoba prijavi prebivalište na adresu centra za socijalni rad koji je nadležan za teritoriju, tj. opštinu na kojoj boravi osoba u situaciji beskućništva. Mada je postojanje takve mogućnosti na nivou zakona izuzetno **važno i pozitivno**, pružaoci usluga ukazuju na postojanje problema u vezi sa ovim zakonom i njegovom primenom, a koji često onemogućavaju ili znatno usporavaju mogućnost osobama u situaciji beskućništva da prijave prebivalište na adresu nadležnog centra za socijalni rad i samim tim ostvarenje prava na lična dokumenta.

Praksa podrazumeva i terensku proveru od strane policije (nekada najavljenu, a nekada nenajavljenu) da osoba zaista boravi na mestu koje je prijavila kao svoje mesto boravka. U slučaju kada policija utvrdi da osoba nije na mestu koje je prijavila, procedura se vraća na početak. Takva praksa je izuzetno **neosetljiva na način života osoba u situaciji beskućništva**, a koji odlikuje velika **mobilitet** i samim tim smanjena mogućnost da će se naći na mestu koje su prijavili kao svoje prebivalište u vreme terenske provere. Naime, osobe u situaciji beskućništva su često u pokretu, kako tokom dana (npr. skloništa su na često periferiji grada, a dnevne aktivnosti uglavnom u centru grada), tako i tokom godine (npr. menjaju sklonište sa promenom godišnjih doba, nalaze adekvatnija skloništa, mogu biti isterani iz postojećeg skloništa, a nekada ni nemaju sklonište tokom dana, dok noć provode na privatnim posedima na kojima tokom dana ne smeju da borave...).

*Ti ako si osoba u situaciji beskućništva koja hoće da se prijavi na adresu centra, što ti zakon omogućava, ti moraš da prolaziš policijske provere, da policija realno utvrdi da li ti uopšte živiš na opštini za koju je nadležan centar za socijalni rad na koji želiš da prijaviš da bude tvoja adresa. To podrazumeva da **nekad najavljeno, a nekad nenajavljeno**, oni dolaze u prostor za koji si*

---

² Važno je naglasiti da takva procena spram cele populacije osoba u situaciji beskućništva može biti konzervativna, te udeo onih koji nemaju lična dokumenta može biti samo veći, ako se pretpostavi da osobe koje nisu korisnici NVO, usled odsustva njihove podrške verovatno nemaju lična dokumenta.

rekao da tu živiš. Pri tome, ako živiš, ti kao osoba u situaciji beskućništva najčešće spavaš po nekim obodnijim mestima gde si uspeo da nađeš neko sklonište, a tokom dana gravitiraš ka centralnim opštinama, s obzirom da su ti tu mogućnosti za hranu. (...) Izvori finansiranja, i oni su svi na centru, a ne na obodima... Takođe, druženje u centru. (...) I problem je ako ti prijaviš da spavaš u nekoj napuštenoj šupi, tebi kad policija dođe da proveri, **ti ne možeš prosto da budeš tu ceo dan**, nemaš šta da jedeš, nemaš nikakve ljude oko sebe, nemaš resurse... (Predstavnik NVO 3)

A dobro, to je sve okej, ja sam to razmišljao da bi to nekako trebalo da može... A šta ja sad **prijavim** na opštinu Zvezdara, a **trenutno me tu izbace, ne mogu da živim**, pa odem na Palilulu ili... (Milan, bez krova nad glavom)

Da, ali znate šta je nezgodno, **pa što ne smeju ti da znaju da sam ja tu. Ti koji preko dana rade**, koji dolaze tu, oni ne vole nikoga da im bude u zgradi. Ljudi koji imaju svoje lokale tu, to radi preko dana. A noću kad nema ljudi, ja se uvlačim... **Ja stvarno ne bih smela u toj zgradi**, jer ja odlazim ujutru, nekada oko 6, u svakom slučaju pre 7, da me niko ne vidi, jer sam imala neprijatnih iskustava... (Jelena, bez krova nad glavom)

I zamislite sada apsurd. Čovek spava u parku na klupi, i sad je navedeno da spava na klupi pored česme. **Policija je došla u park, nije našla tog čoveka pored česme u tom trenutku i navela: „Osoba se ne nalazu na navedenoj adresi“**. A u parku ima 500 klupa. Možda je tog momenta ta klupa bila zauzeta, pa se prebacio na drugu... (Sava, nesiguran smeštaj)

Neosetljivosti procedure na specifičnosti beskućništva doprinosi i **sporost sa kojom se procedure sprovode** – nekada je za izlazak na teren potrebno i nekoliko meseci nakon podnetog zahteva – što znatno povećava mogućnost da se osoba u vreme terenske provere neće naći na mestu koje je prijavila kao svoje mesto boravka.

Kad prijaviš da čovek spava na ulici, na toj i toj opštini, dovoljno je da sutradan može da izađe socijalni radnik, da izađe sa policijom i da se utvrdi to, i da se ta osoba onda upiše na centar za socijalni rad. Da se upišu na prebivalište i tako ostvare prava... **A imam ljude koji tako po godinu, dve, ti ih zoveš stalno, onda iznenada izađe patrola da to proveri i čovek nije tu**, jer je zima, prošlo je četiri meseca, koliko si molio da dođe. Prosto nisu ažurni, nemaju odnos prema terenu. Mislím da je to nešto za šta se urgentno izlazi na teren. (...) A u praksi se to **jako sporo dešava** i posebno preko zime, gde budu u fazonu: Pa ja ne mogu više ovde da čekam, ode, nađe štek... Izađe na teren kad mu se ćefne i kao: Pa nije tu. Tri meseca je bio tu... **I onda čekaš opet dva, tri meseca...** (Predstavnik NVO 2)

Usled navedenih proceduralnih teškoća, čak i uz asistenciju NVO, među korisnicima NVO je veliki udeo onih koji nemaju lična dokumenta. Osobe koje nisu u kontaktu sa NVO, sa druge strane, često **uopšte nisu ni informisane** o postojanju ove zakonske mogućnosti i teško bi mogle samostalno da prođu ovu proceduru, tj. bez **asistencije od strane NVO**.

PRAVO NA FIZIČKO I MENTALNO ZDRAVLJE

Imajući u vidu odsustvo strategija vezanih za beskućništvo uopšte, ne postoje ni strateška dokumenta koja se odnose na prava osoba u situaciji beskućništva na fizičko i mentalno zdravlje. Zdravstvena zaštita osoba u situaciji beskućništva je regulisana i obuhvaćena zakonskim i strateškim dokumentima usmerenim na zaštitu zdravlja opšte populacije. U tim dokumentima ne posvećuje se posebna pažnja osobama u situaciji beskućništva. Tako, na primer, u okviru *Zakona o zdravstvenoj zaštiti* (Vlada republike Srbije, 2019), mada se postuliraju načelo pravičnosti (zabrana diskriminacije u pružanju zdravstvene zaštite), načelo sveobuhvatnosti (uključivanje svih građana u sistem zdravstvene zaštite) i načelo pristupačnosti (da je zdravstvena zaštita dostupna svim građanima), osobe u situaciji beskućništva se ne pominju. *Programom o zaštiti mentalnog zdravlja u republici Srbiji za period 2019 - 2026. godine* (Vlada Republike Srbije, 2019) predviđa se da vulnerabilne grupe treba da imaju prioritet u procesu planiranja i organizacije službi. Određene su i ugrožene grupe za koje je potrebno definisati preventivne programe i programe za unapređenje mentalnog zdravlja. Među ugroženim grupama navode se i lica sa bolestima zavisnosti, što je problem povezan sa beskućništvom i stoga važna tema za beskućništvo i njegovu prevenciju. Međutim, populacija osoba u situaciji beskućništva nije navedena među ugroženim grupama, uprkos učestalosti problema mentalnog zdravlja sa kojima se suočavaju i drugim specifičnostima koje ih mogu činiti ciljnom grupom od značaja (npr. ekonomska i socijalna deprivacija).

Mada se na normativnom planu garantuje jednak pristup zdravstvenoj zaštiti, u praksi je slučaj drugačiji. Uprkos povećanoj vulnerabilnosti osoba u situaciji beskućništva kada je reč i o fizičkom i mentalnom zdravlju, postoji veći broj barijera koje **otežavaju pristup adekvatnoj zaštiti fizičkog i mentalnog zdravlja**. U nastavku teksta biće navedene barijere adekvatnijoj zaštiti kako fizičkog, tako i mentalnog zdravlja.

Zdravstvena knjižica kao barijera

Glavne prepreke u ostvarenju prava na zdravstvenu zaštitu u okviru državnog sistema su **neposedovanje zdravstvene knjižice i druge teškoće u vezi sa zdravstvenom zaštitom**. To se odnosi na pristup uslugama koje su usmerene na zaštitu, kako fizičkog, tako i mentalnog zdravlja (lečenje na nivou primarne, sekundarne, kao i tercijarne zdravstvene zaštite (npr. ustanove za lečenje psihijatrijskih bolesti, ustanove za lečenje bolesti zavisnosti)).

Kao prvo, veliki udeo osoba u situaciji beskućništva ne poseduje **ličnu kartu**, a što je preduslov za ostvarenje prava na zdravstvenu knjižicu. Dodatno, deo osoba u situaciji beskućništva, usled fluktuacije u velike gradove (u ovom slučaju Beograd), mada mogu da poseduju lična dokumenta, imaju prijavljeno boravište na adresi u drugom gradu, te pristup **zdravstvenoj zaštiti zahteva odlazak u drugi grad**, što je za osobe u situaciji beskućništva često teško ostvarljivo, jer je finansijski zahtevno i podrazumeva snalaženje u drugom gradu u kojem više ne žive, itd. Osobama bez zdravstvene knjižice, kao i onima sa knjižicom koja se vodi na drugi grad zakonski je dostupno jedino urgentno zbrinjavanje, tj. zdravstvena zaštita jedino u slučaju hitnih zdravstvenih slučajeva.

Prvo što pomislimo, ko radi sa njima - da li imaš zdravstvenu knjižicu, jer od toga sve zavisi, prvi faktor... Često ljudi nemaju lična dokumenta, nemaju ličnu kartu, postoji taj problem prebivališta, samim tim nemaju zdravstvenu knjižicu. I sistem je sada stroži nego što je bio pre dvadeset, trideset godina... Sada se to malo uozbiljilo, tako da ako nemaš knjižicu, možeš samo ako ti je život ugrožen, ako je neka ozbiljna, životno ugrožavajuća situacija, hitnu intervenciju možeš da imaš... (Predstavnicu NVO 1)

A druga grupa je onih koji imaju ličnu kartu i zdravstvenu knjižicu iz drugog grada, ali ako im je Beograd centar preživljavanja, gde mogu da dobiju neki novac i posao, njima je ogroman trošak

da odu u to neko mesto gde su imali zdravstvenu knjižicu i gde imaju prebivalište... Ne znači da uopšte imaju zdravstvenu knjižicu, ali ne mogu je ovde svakako izvaditi, niti koristiti ustanove zdravstvene zaštite. Takvi ljudi imaju ozbiljan problem, jer je trošak otići u to mesto. Niti imaju gde da prespavaju, niti mogu da plate put... I onda je to komplikovanija situacija. (Predstavnic NVO 1)

Diskriminacija u sistemu zdravstvene zaštite

Iskustva osoba u situaciji beskućništva i predstavnika NVO ukazuju na **čestu diskriminaciju** sa kojom se suočavaju osobe u situaciji beskućništva u dodiru sa zdravstvenim sistemom, bilo da je reč o hitnim medicinskim intervencijama ili drugim nivoima zdravstvene zaštite. Diskriminacija se ogleda u **onemogućenom pristupu lečenju i/ili smanjenom kvalitetu pregleda**. Tačnije, prisutna su smanjena očekivanja medicinskog osoblja kada je reč o njihovom zdravstvenom zbrinjavanju, tj. njihovi zdravstveni problemi se posmatraju kao manje urgentni i relevantni nego zdravstveni problemi opšte populacije.

Ja sam imala iskustvo da sam sa ljudima išla u zdravstvene ustanove i videla sam to, i to naši ljudi objašnjavaju – da sam išao sam, nikad me ne bi primili... Ili ako je neko prljav, pa neće da ga pipnu, pa ne mere mu pritisak, ili ga gledaju s vrata - aha, da vidim, pokažite mi tu ranu. Različiti su oblici te diskriminacije, ali najteže je kad osoba ode sama negde, tad nema nikog da je podrži i da svedoči tome, i proizvod toga je da ne dobije nikakvu zdravstvenu zaštitu... To može da bude od toga da te drugačije gledaju, tretiraju, imaju smanjena očekivanja, manje se trude lekari... S druge strane, ima i pozitivnih primera, imamo primere gde su lekari baš osetljivi, i više daju, čak i podrške - zovu, da li im je potrebna jakna, patike... Ali ono što je obrazac u sistemu definitivno je da postoji diskriminacija... (Predstavnic NVO 1)

Tu će te najčešće primiti (na hitnu zdravstvenu intervenciju), mada i tu postoji ograničavajući faktor. Ako si osoba u situaciji beskućništva i ako uđeš u Urgentni centar, postoji rizik od diskriminacije, postoji rizik da ne bude primljen ni na hitnu intervenciju, jer se ne uzme ozbiljno u tom trenutku... Diskriminacija je tu veliki faktor, da li će čak i ta hitna intervencija biti sprovedena... (Predstavnic NVO 1)

Pa sam završio u Urgentnom, pa su čuli da živim na ulici, pa su me bacili u neku sobu i na kraju me izbacili iz Urgentnog. Neka soba bez prozora, ljušti se plafon sa zidova, puna vlage, niko ne obilazi, niko ništa... Čim su čuli da živim na ulici. (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Ja sam jedno četiri, pet puta, možda i više, zvao za čoveka koji ima napad epilepsije. Uopšte ne dođu – Gde je? Šta radi? Au. živi na ulici... Neka ga, ostavi ga. (Nikola, bez krova nad glavom)

Dodatni primer diskriminacije jeste **diskriminacija trudnica** iz ove populacije, koje se usled neposredovanja zdravstvene knjižice suočavaju sa odbijanjem da im se usluga porođaja pruži ili sa zahtevom da se usluga naplati. Takav tretman je u neskladu sa zvaničnim stavom Republičkog fonda za zdravstveno osiguranje, koji tretira trudnoću i porođaj kao hitan medicinski čin (pa prema tome ne bi trebalo da zahteva posedovanje zdravstvene knjižice).

*Imamo problem trudnica, ako si **trudnica bez dokumenta**. Konstantno im ustanove zdravstvene zaštite, što je ređe, **odbiju da ih prime** u ustanovu kao trudnice kojima je potreban porođaj, ili druga opcija, koja je dosta češća, da ih **prime i onda im zahtevaju da im naplate porođaj**, iako to ne smeju... Prvo, tebi se porođaj, i to postoji tumačenje RFZO-a, porođaj je hitan medicinski slučaj, tako da ustanova zdravstvene zaštite tebe ne može da odbije. To je najekstremniji primer sa kojima se mi susrećemo u praksi koji se tiče zdravlja i ljudi u situaciji beskućništva. (Predstavnic NVO 3)*

Kada je reč o hospitalizaciji u ustanove za psihijatrijske bolesti, prisutna je **diskriminacija pri trijaži**, budući da zdravstvene ustanove tog tipa sebe ne percipiraju kao nadležne za osobe u situaciji beskućništva, te se osobe ne primaju ili je prisutan skraćen boravak u ustanovama.

*Postoji momenat smeštaja u ustanove koje se tiču lečenja mentalnog problema, i često su osobe u situaciji beskućništva **diskriminisane u toj trijaži za smeštaj**, u tom početnom delu – **pa on je beskućnik, šta ćemo za njim, nije on za nas, nismo mi ustanova socijalne zaštite**. To je česta situacija. Sad opet, to zavisi od kapaciteta tih ustanova... Generalno ustanove koje nisu specijalizovane za rad sa osobama u situaciji beskućništva, uključujući i ovu koja bi trebalo (Prihvatište), niko ne voli da radi sa njima jer imaju svoje specifičnosti i razne udružene probleme koji se tiču formiranja identiteta, navika, karaktera, raznih drugih stvari. Svima su oni teški, a ima i slika javnosti, i stav, i da eto – to su delovi društva, takvi su kakvi su, sami su krivi, prljavi su, niko neće da radi sa njima... (Predstavnic NVO 1)*

Autostigma i strah od institucija

Osobe u situaciji beskućništva često osećaju **strah od institucija uopšte, pa tako i zdravstvenih institucija**, najčešće usled prethodnih negativnih iskustava stigmatizacije od strane zaposlenih u institucijama. Takođe, teškoće u održavanju **higijenskih uslova** doprinose izbegavanju institucija. **Samim tim, oni često nastoje da izbegavaju kontakt** sa institucijama i njihovim zaposlenima, što može voditi odustajanju od zdravstvene zaštite, usled čega često nisu u stanju da samostalno obave pregled i prime zdravstvene usluge.

*Ja bih pre tog nepoverenja u sistem stavila **strah od ustanova koje pružaju pomoć**, bile to zdravstvene ili socijalne, i to sad može imati različite faktore zašto se taj strah stvara. Neko je imao loše iskustvo, naravno da postoji strah, a najčešće su to ljudi koji imaju izraženu socijalnu anksioznost, ili su depresivni i imaju strah od tih situacija u kojima treba da se izlažu, da traže pomoć, da komuniciraju... Onda tu imamo i situacije, imali su nepovoljno iskustvo gde im je neko držao predavanje, gde ih je diskriminisao, gde je pokazao ko je na moći, gde su se osetili bezvredno, znači **ceo proces stigmatizacije je izvršen, pa imaju strah od stigmatizacije**. I taj strah je stvarno broj jedan, taj strah od ustanova, i tom strahu često svedočimo, **i to čak i ljudi koji su funkcionalno pismeni, znaju sve... mi idemo sa njima samo zbog tog straha**. (Predstavnic NVO 1)*

*E sad, sujetan kakav jesam, shvatio sam **da gde god da odem moram da budem čist**. Da se presvučem, ja to nisam imao... Nisam mogao preko toga da pređem, to je mene, baš me onako... (...) Možeš ti da zamisliš najčistijeg beskućnika koji će da stane u red i čeka sa ljudima tamo... On će da kaže, smrdim, ne mogu... On će da gleda da l' su mu bušne cipele, da l' je video ovaj, da l' je video onaj... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

Neprioritetnost zdravlja

Usled životne situacije u kojoj su, za osobe u situaciji beskućništva, **fizičko zdravlje je često sporedno** spram nalaženja novca, hrane, skloništa ili supstanci koje zloupotrebljavaju. Smanjena prioritetnost fizičkog zdravlja, naročito u interakciji sa sistemskim faktorima i proceduralnim teškoćama (spore i komplikovane procedure, stigmatizacija i diskriminacija), vodi ka tome da osobe u situaciji beskućništva odustanu od usluga (npr. od pribavljanja zdravstvene knjižice ili od pregleda...).

Ali tu ima i individualnih faktora, u smislu brige o zdravlju... U smislu da im knjižica nije toliko važna koliko lična karta. Važnija im je lična karta jer preko nje mogu da dobiju novac, mogu da se zaposle, a **briga o zdravlju kao briga je na nekom poslednjem mestu, ima i udela tog ličnog...** (Predstavnic NVO 1)

Odsustvo motivacije za podršku mentalnom zdravlju

Uprkos izraženim i čestim problemima mentalnog zdravlja sa kojima se suočavaju osobe u situaciji beskućništva, prema svedočenju pružalaca usluga, izuzetno **mali udeo njih koristi usluge podrške mentalnom zdravlju u okviru državnih institucija**. Mada je i fizičko zdravlje često sporedno, problemi mentalnog zdravlja su u još većoj meri marginalizovani među osobama u situaciji beskućništva. Kada je reč o mentalnom zdravlju, mada su prisutne i pomenute sistemske barijere, najčešća barijera zaštiti mentalnog zdravlja jeste upravo izostanak **motivacije za uključivanje u psihosocijalno savetovanje/lečenje**.

Izostanak motivacije je delom posledica **nepostojanja svesti o mentalnim problemima i potrebe za lečenjem/psihološkom podrškom**. Izostanku motivacije doprinosi i **strah od psihologa/psihijatar/psihoterapeuta i nepoverenje u njih**, koje najčešće postoji usled loših prethodnih iskustava (npr. neefikasne usluge, strah od hospitalizacije među onima koji su imali iskustvo prisilnih hospitalizacija, iskustva osuđivanja njihovog životnog stila...). Tome doprinosi i **stigmatizacija mentalnih poremećaja**.

Mi stvarno jako malo imamo iskustvo da ljudi koriste te resurse, to je jako malo naših korisnika. Prva barijera ka tome je da su svesni svog problema, a onda da su svesni da postoji neka podrška državno, a onda i momenat lošeg iskustva, jer su neke situacije mentalnog zdravlja bile jako teške, pa su neki bili prisilno hospitalizovani, uz pritisak neke tadašnje porodice, ili centra za socijalni rad, i imali su loše iskustvo na toj hospitalizaciji. Tako da postoji... I sad za neku pomoć koja nije hospitalizacija, nego stabilizacija ili poboljšanje situacije, taj momenat straha od hospitalizacije... I onda i to postane problem odlaska, a i taj momenat stigme – nisam ja ludak, ne treba mi, ja sam svoj psihijatar, ja to rešavam sam... Postoje i ljudi koji znaju da im je to potrebno, ali nemaju lična dokumenta i nemaju pristup. (Predstavnic NVO 1)

U slučajevima bolesti zavisnosti, čak i kada postoji želja za lečenjem, **doživljaj lečenja od bolesti zavisnosti kao izazovnog i teškog može delovati demotivišuće**. Tome doprinosi i činjenica da lečenje bolesti zavisnosti u državnom sistemu ili drugim vidovima lečenja (npr. komune) **zahteva potpunu apstinenciju**, što se doživljava kao veliki izazov koji zahteva značajnu psihološku spremnost.

U slučaju onih koji na ulici žive u grupama, socijalni odnosi i zajednički život sa drugim osobama koje koriste supstance mogu predstavljati socijalan pritisak, te lečenje bolesti zavisnosti mogu doživljavati kao neku vrstu izdaje grupe. Na taj način **socijalni element** može delovati demotivišuće da uopšte pristupe lečenju.

*Znaš kako, vidi, ti kad si na česmi... Ima tu raznih ljudi, mi smo u istom problemu i sa te strane smo jednaki... E sad, klanovska veza, čopor, kako bih rekao... **Ako ti odeš, ostavio si društvo, ti si ovakav, ti si onakav. Pa te osporavaju, u smislu gube jednog člana. A drugi pak jedva čekaju da se neko spasi. E sad, do tebe je kako ti gledaš. (...) Bilo je više trenutaka kada sam ja, dobro, 'ajde daj, nemoj, kako možeš da ih ostaviš, po pravilu neko zaspi, padne tamo, razbije glavu, i jaoj bre, zovi hitnu, previj ga, u redu, biće sve u redu. Po pravilu neko donese piće, nekome neki datum bitan. Pa ja ne mogu da... Ne mogu sada. Znaš kako to ide, pa što moraš sad, sutra ćeš. Pa se to odlagalo. Ali veruj mi da je želja postojala. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)***

*Pa kako kad ih se zaželim, ja sam navikao. Da imam vilu na Dedinju, ja izlazim i idem na klupu, ja moram njih da vidim i gotovo. I sad moram da žickam. Al' šta da radim. Neću da ostavim alkohol, meni lepo i ovako. Kako ja da prestanem da pijem i da vidim mesec dana posle njega i da mi kaže hoćeš koka kolu, ja bih umro od smeha... **Svi ovde piju, kako ja da kažem... Mogu ja to, ali ja neću. Oni meni daju podršku** i kupuju mi čokanjče, i ja ne mogu da ih odbijem, kako da ga odbijem... (Stanislav, bez krova nad glavom)*

Interakcija sistemskih i individualnih faktora

Različiti vidovi **neprikladnosti zdravstvenog sistema i načina sprovođenja usluga specifičnostima životne situacije** osoba u situaciji beskućništva takođe utiču na otežan pristup zdravstvenom sistemu, kao i na efikasnost i kvalitet zdravstvene zaštite.

Pandemija i informacione tehnologije

Od početka COVID-19 pandemije pristup zdravstvenim uslugama osobama u situaciji beskućništva je dodatno otežan. Okretanje ka većoj upotrebi informacionih tehnologija da bi se ostvarile usluge u sistemu zdravstvene zaštite, npr. onlajn zakazivanje i zakazivanje putem telefonskog poziva, predstavlja barijeru za osobe u situaciji beskućništva koje često nemaju pristup ovim tehnologijama i telefon, tako da teško mogu da to samostalno obave te aktivnosti. Takođe, s obzirom da su se tokom ovog perioda informacije dominantno delile onlajn putem – informisanje ovih osoba (koje je inače ograničeno) bilo je dodatno otežano.

*To definitivno, ova situacija sa COVID-om je doprinela, posebno sa zatvaranjem pojedinih domova zdravlja, drugačija realizacija... Život u toj situaciji beskućništva podrazumeva da ti nemaš pristup najčešće svim tim informacijama, nemaš telefon, ne gledaš televizor, ne gledaš šta se menja, dođeš do doma zdravlja, a onda sve se **u poslednje vreme radi onlajn, i preko telefona, i zakazivanje...** Sama mogućnost zakazivanja za ljude, ne samo u situaciji beskućništva, nego i generalno ugroženih, kako da ljudi zakažu vakcinaciju ako nemaju e-upravu... Kako da pozovu da zakažu preko call-centra u domu zdravlja... Tako da **definitivno korišćenje tih tehnologija kojima beskućnici nemaju pristup jeste problem. Nemaš telefon da zakažeš, pa dođeš tamo, pa oni ti kažu – ne, morate preko call-centra...** I ti sad imaš u isto vreme i neki problem mentalnog zdravlja, ne možeš ti sad da imaš strpljenja, a imaš i onu duboku samostigmatizaciju, u smislu ako te društvo tretira kao klošara, ti se sigurno tako i osećaš, i onda ti dođe neko ti demonstrira moć, onda se ti osećaš još gore, i odustaneš od tog zakazivanja. (...)*
(Predstavnic NVO 1)

Manjak strukture - sistem bez fleksibilnosti

Takođe, **stil života** osoba u situaciji beskućništva koji odlikuje **manjak strukture i neizvesnost**, stoji u neskladu sa očekivanjem od strane zdravstvenog sistema da osoba mora u neko **određeno vreme** da bude prisutna na određenom mestu (npr. **zakazivanje pregleda** u određeno vreme). Nefleksibilnost sistema u tom pogledu onemogućava osobu da primi zdravstvenu zaštitu u nekim slučajevima.

*Ali generalno, taj **strogo-organizovani sistem, sa tim pravilima**, takvim kakva jesu, definitivno je u raskoraku sa onim što podrazumeva život na ulici, okolnosti života na ulici, vreme koje ti možeš da posvetiš, i **sigurnost da ćeš otići u tom zakazanom terminu...** Na ulici se tako ne*

funkcioniše, funkcionišu se sada za sada, i prioriteta su ti vezani za preživljavanje. Sad da l' mi treba hrana, ako tog dana ne radim da zaradim za hranu ili ne odem kad se deli hrana, a tad mi je zakazao lekar, ja ću pre izabrati da odem po hranu, nego da odem kod lekara... **Treba imati osećaj za specifičnosti ljudi na ulici i njihovog stila života da bi im se približio pristup zdravstvenim službama.** (Predstavnicu NVO 1)

Efikasnost podrške mentalnom zdravlju

Efikasnost podrške mentalnom zdravlju je smanjena usled činjenice da **osobe tokom ili nakon lečenja borave na ulici.** U postojećem zdravstvenom sistemu, psihijatrijska podrška osobama u situaciji beskućništva nije optimizovana, s obzirom da socijalna pozadina osobe ostaje ista, a život na ulici je izvor distresa i okidač problema mentalnog zdravlja. Potreban je integrisan pristup koji bi obuhvatio i socijalne promene (smeštaj, zapošljavanje...). Dodatno, određeni **lekovi ne mogu biti prepisani** usled mogućih komplikacija ukoliko osoba ne živi u adekvatnim uslovima – što može voditi izboru manje optimalne terapije. U slučaju ustanova za lečenje bolesti zavisnosti, pri napuštanju ustanova osobe se vrlo verovatno **vraćaju na ulicu**, što takođe otežava efikasnost lečenja.

*Jer mora da bude integrisan pristup tom ozdravljenju, nije dovoljno samo prepisati lek. Nemoguće je baviti se samo **mentalnim zdravljem**, a da se ne obuhvati taj socijalni aspekt. Ako osoba ne menja taj socijalni aspekt, **jako je teško tu i psihijatru da koordinira terapiju...** I neki **lekovi se ne mogu pripisati** kakvi bi trebalo da budu dok osoba spava na ulici, jer može se desiti da se osoba uguši, ili smrzne, pogotovo u zimskom periodu. Znači i tu postoji problem...* (Predstavnicu NVO 1)

*Taj institucionalni deo je okej (u klinikama za lečenje od bolesti zavisnosti)... Kada te prime, tu dobiješ tu farmakoterapiju, izolaciju, onu podršku koja ti treba, ali posle... Gde ćeš ti posle tog lečenja je diskutabilno, jer **ne postoji podrška nakon lečenja.** Znači **vraćáš se na ulicu u faktor koji te je verovatno doveo do zavisnosti**, pa je to veliki problem.* (Predstavnicu NVO 1)

Lečenje bolesti zavisnosti – saradnik u lečenju

Za primanje u ustanove za lečenje bolesti zavisnosti, postoji formalan zahtev za **saradnikom u lečenju** – osobom koja ima važnu ulogu u praćenju lečenja i pružanju podrške osobi koja se leči. Taj zahtev u slučaju osoba u situaciji beskućništva često predstavlja

barijeru pristupu lečenju – budući da oni usled narušene/nepostojeće socijalne mreže, često nemaju bliske osobe koje bi bile spremne da budu saradnici u lečenju (što može važiti za situaciju pre i nakon ulaska u situaciju beskućništva). Prema tome, znajući da nemaju saradnika u lečenju, osobe bivaju obeshrabrene da se uključe u lečenje ili bivaju odbijene. Mada je u praksi primetan pomak u smeru veće fleksibilnosti – pa se u slučaju da je teško naći saradnika u lečenju, manje insistira na tom uslovu – čak i u slučaju da bivaju prihvaćeni, odsustvo saradnika u lečenju može smanjiti kvalitet lečenja.

*Imaš Dražzerovu i 'ajde za alkoholizam imaš Palmotićevo. Opet je tu preduslov zdravstvena knjižica. Drugi preduslov je **saradnik u lečenju**, to je komplikovano isto, jer osobe u situaciji beskućništva nemaju nikog da im bude saradnik. Ako su imali neke porodične socijalne veze, one su najčešće prekinute. A iz ovih organizacija, to je zahtevan posao i podrazumeva ipak neki bliži odnos, koji prevazilazi neke granice koje mi možemo trenutno da pružimo... **To nekad može da bude faktor da te vrate**, i ako imaš uput za lečenje i sve, ali u poslednje vreme ne insistiraju baš na tome, oni probaju da l' ima ili nema... (Predstavnicu NVO 1)*

*Nisam (otišla na lečenje), **zato što nisam imala saradnika**, a ne možeš u Palmotićevo bez saradnika... I onda sam ostala, nisam znala ko bi mogao da mi pomogne u tom smislu... (Ana, nesiguran smeštaj)*

*Ali ta titula saradnika i realna potreba, neophodnost saradnika je velika kost u grlu. (...) Ti za saradnika moraš da imaš blisku ličnost, a **mnogi ljudi na ulici su se odrodili ili su se ti koje bi oni prihvatili za saradnika odrodili od njih. I sad je tu barijera**. Meni je i u tom prvom neuspešnom pokušaju kad sam dolazio u Dražzerovu sama doktorka rekla – pa dobro, ja ću da vam budem saradnik. I ovaj, posle sam shvatio i da ne mora svaki dan da bude tu, ali da bude **svedok, svjedok istine, svjedok priče, i borbe**. Tu ima svakodnevnih lomova, nije to boza, limunada, sad sam ja ušao tamo, i idem ja kod kozmetičara, Bog da me vidi. Nije tako, ti si ušao u ring. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

ULAZAK U SITUACIJU BESKUĆNIŠTVA

Načini ulaska u situaciju beskućništva i životne okolnosti koje tome prethode su vrlo heterogene kod različitih osoba. Životnu situaciju pre ulaska u situaciju beskućništva često odlikuje prisustvo više različitih okolnosti, koje zajedno vode osobu u nezavidnu poziciju. Česti elementi životne situacije koja prethodi ovoj situaciji su problemi **mentalnog i fizičkog zdravlja, finansijski problemi i neposedovanje lične imovine**, teškoće nalaženja **stalnog i**

sigurnog posla, kao i **odsustvo institucionalne podrške** (npr. pri napuštanju institucija). Ono što je univerzalno iskustvo koje se ponavlja kod gotovo svih osoba u situaciji beskućništva jeste pokidana ili nepostojeća **socijalna mreža** (odsustvo bliske podrške - npr. od strane prijatelja, porodice ili partnera). U nekim slučajevima ta mreža je **nepostojeća**, dok su u drugim slučajevima prisutni **narušeni odnosi sa porodicom, prijateljima ili partnerom**, ili je prisutno **odbacivanje od strane sredine**.

Otac je preminuo 2017, majka je preminula 2018, a najbolja drugarica, ona je 2019... (Tomislav, nesiguran smeštaj)

*Pazi, desilo se jedno dve situacije, da su mi prijatelji... Njima sam jedino rekao... (da je supruga doživela seksualno zlostavljanje) I oni su apsolutno iz momenta hteli da mi „pomognu“, **prvo što su hteli da mi pomognu je da oteram suprugu...** To je bila pomoć... Čak mi je jedan predložio da se kazni što mi je to uradila... I tako, i ja sam sa njim morao da, on je toliko bio uporan da sam morao sa njim da prekinem odnose skroz... (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Puno prijatelja sam imao... **Znaš, nemoj sad trenutno kod mene. Vidi sa nekim drugim....** Znači, kad ljudi dođu u nevolju, sasvim drugačije ljudi pričaju, nije to isto kao kad ste jeli i pili zajedno. To je velika razlika... (Nikola, bez krova nad glavom)*

Česti **prelomni trenuci i životne okolnosti** koje vode završavanju u beskućništvu jesu ostajanje bez posla (naročito u starijoj dobi), kao i životni problemi nastali usled problema mentalnog zdravlja i pogoršavanja simptoma mentalnog i/ili fizičkog zdravlja, gubljenje smeštaja usled porodičnih problema i narušavanja odnosa sa porodicom, ostajanje bez roditelja u mladosti i napuštanje institucija za decu bez roditeljskog staranja, kao i deportacija u Srbiju (slučaj povratnika prema sporazumu o readmisiji).

Problemi mentalnog i fizičkog zdravlja

Kod nekih osoba problemi **mentalnog i fizičkog zdravlja**, samostalno ili udruženo, direktno vode u situaciju beskućništva. Problemi mentalnog zdravlja mogu biti povezani sa doživljenim traumama u prošlosti – najčešće fizičkim i/ili seksualnim zlostavljanjem i/ili

mogu biti okinuti određenim trenutnim životnim stresorima (npr. povreda na radu ili gubitak posla).

Problemi mentalnog zdravlja (poput **depresije** ili **napada panike**), kao i problemi fizičkog zdravlja, mogu voditi dobijanju otkaza na poslu ili samostalnom davanju otkaza, usled toga što ometaju radnu aktivnost. Gubitak posla za osobe u ovoj situaciji, u odsustvu posedovanja lične imovine, podrazumeva i gubitak krova nad glavom.

Prvo, pre toga živeo sam 13 godina u istom stanu, prvo sa roditeljima... Kasnije mi je gazda dao rok od 8 dana da izađem... Našao sam neke cimere, međutim kad sam posle niza napada panike... Radio sam u kontaktu centru, oni su me, pošto me hitna pomoć odvela u Urgentni centar, oni su mi... Nisu mi produžili ugovor. Rekli su mi samo da ne dolazim više na posao, i onda su me cimere izbacili na ulicu. I onda sam ja završio na ulici... (Tomislav, nesiguran smeštaj)

*Stanovala sam privatno. Radila sam. Ali sada ne mogu trenutno da radim zbog zdravstvenih problema. I tako da sam od decembra u toj garaži. Dala sam otkaz. Najviše zbog dijabetesa, i što ne mogu na nogama. (...) Ja sam bila pala 2013. godine, u teškoj depresiji, ali nisam htela da sama sebi stavljam još veći problem, da samo spavam, da budem nesposobna, ko će da me gleda... I onda sam nastavila samo napred da radim, i da radim, da se krećem u društvu, među kolegama, ljudima i tako sam se oporavila. **Ali sada sve mi je ovo na psihičkoj bazi dijabetes.** (...) Bila sam pala. Sa merdevina sam pala i bila sam se povredila, tako da sam radila ovde u tržnom centru... (...) Pa ima sigurno 3 nedelje da nisam mogla da izađem nigde iz kuće. Ja sam sva bila u modricama, ubijena. Nisam imala prelome, ali ubivotine teške. Zato sam dala najviše zbog toga otkaz. **Zbog toga sam dala otkaz, e da me nije, da nisam dobila ovu drugu bolest ja bih našla drugi posao...** Jeste. Uticalo je mnogo na mene. I onda sam rekla, dajem otkaz, naći ću ja meni posao, a zdravlje ne mogu da vraćam. (Marijana, neadekvatan smeštaj)*

Teže narušavanje mentalnog zdravlja poput **suicidalnosti** može voditi tome i da osoba, nekada i sa svojim partnerom završi na ulici. Jedan od partnera može biti prinuđen da se u potpunosti posveti drugom partneru čije mentalno zdravlje je narušeno. Usled toga se narušavaju uobičajeni tokovi života i normalno funkcionisanje oba partnera (dolazi do promene sredine, nemogućnosti zapošljavanja...).

*Moja supruga je doživela situaciju da bude silovana... To je se čulo u sredini gde smo živeli, onda tako, nju je osudila sredina skroz... Znači njena familija je osudila zašto je to meni rekla, moja familija je tražila da ja nju oteram i tako... U tom svom haosu, uspeo sam da je spasim... Morali smo da se odselimo iz tog mesta... Da bih njoj pomogao, prvobitno mi smo došli u Beograd, da se ona sredi, i da se vratimo u svoje mesto... Kod nje je to mnogo teško išlo... Ona je bila u kriznim situacijama... Bukvalno u borbi, borba je bila za život. E onda, tu **njeno stanje nije dozvoljavalo da mi normalno funkcionišemo...** Recimo, ona je bila u takvom stanju da je upadala u krize...*

Iznajmili smo stan... Pokušavali smo da nađemo posao... Pa sam ja bio u pregovorima... Međutim, **veliki period je nama protekao u borbi da ona može da funkcioniše**, jer ona je bila popustila mnogo. Recimo, ja sam morao da tražim stan koji nije viši od drugog sprata, da ne daj bože ona ne bi pokušala samoubistvo. Pa je lekove neke skupljala... Ona je bila da se ubije... I tako... I ja sam imao tu odgovornost, recimo smatrao sam ako se nešto desi, kao da sam ja odgovoran za to. (Ivan, nesiguran smeštaj)

U osnovi dospevanja u situaciju beskućništva mogu ležati i **bolesti zavisnosti**. Bolesti zavisnosti vode do smanjene funkcionalnosti osobe, tj. smanjene mogućnosti da se obavljaju poslovne aktivnosti, kvalitet donošenja odluka, do narušavanja odnosa sa značajnim drugima (porodicom, prijateljima ili partnerom) i, u nekim slučajevima, do prodaje postojeće imovine. U nekim slučajevima vodi ka slabljenju pojedinih resursa osobe. – npr. prodaja imovine i trošenje novca na supstance od kojih su zavisni može osobu voditi ka ostajanju bez krova nad glavom, ili pak problemi zavisnosti mogu voditi konfliktima i gubljenju podrške partnera od kog osoba zavisi, što za te osobe automatski znači i završavanje na ulici. U drugim slučajevima, bolesti zavisnosti mogu u potpunosti voditi do nefunkcionalnosti i uticaju na praktično sve sfere života, u toj meri da osoba sama odluči na napusti sopstveni dom.

*Ostala sam bez posla i počela sam da pijem. Prodata je firma, to je bila multinacionalna kompanija, i nakon toga jednostavno nisam videla izlaz... Firma je prodata, pričali su da će da preuzmu nas radnike, međutim nisu. Kasnije sam ušla u vanbračnu vezu, radila sam još dve godine u drugoj firmi, međutim, **posvađala sam se sa tim partnerom i ostala sam tada bez stana**. Pošto smo živeli privatno... **Nisam se dobro slagala sa partnerom... Konflikti zbog mog pića. To je bio okidač za konflikte**. S tim što je on tako, rekao je prvo da ćemo nastaviti život zajedno kad dođem sa lečenja, trebao je da mi bude saradnik za Palmotićevo... **On me je odbacio tada, odbacio u smislu, odveo me do hostela i bukvalno pustio da plivam uz vodu**, što bi rekli... (Ana, nesiguran smeštaj)*

*Prodali smo, prodali smo kuću, to nam je bila najveća greška, i sad u katastru se ništa ne vodi na meni. Nemam ništa. (...) Ja sam kupio neku vikendicu, ali sin od tog čoveka, vodi se na njega, on je bio u Francuskoj, nije došao na vreme, a došla zima. (...) Da, ja sam ostao nešto dužan 500 evra i sin nije došao iz Francuske, pošto se vodi na njega, da zavedemo u katastru da posedujem ja tu imovinu, **on nije došao na vreme, pare su se potrošile**, ja sam pozajmio snajci i njenom bratu pare... Ja sam platio 5000, i ostao sam dužan 500, a nije zavedeno u katastru, sin u Francuskoj, vodi se na njega. Nema osnova za život, nema šporet, nema struje, vode... Znači, ja sam bacio 5000 evra u vetar. (...) Pa da, **(deo novca se potrošio na heroin)**. Što bi rekli, pljunuo*

sam ocu i babi po sred lica... Tako da ne mogu da se oporavim od toga... (Pavle, izašao iz situacije beskućništva)

*Da bi alkoholizam toliko uzeo maha to je proces, to nije jedan loš trenutak, jedan loš dan, nego to je, kao što rekoh, proces, to je dugo tinjalo u meni. Ali, neutralisano sportom, druženjem, prirodom i tako... **To je tako išlo pod ruku, do jednog trenutka kada biološki više nisam mogao da ispratim** sportsko... Kako bih rekao, dužnosti... Alkohol je uzimao maha... Sve češće i češće su bila ta pijanstva, u sve težem i težem obliku. **Gubio sam sebe, izgubio sam karakter. Izgubio sam drugare, realnost.** Na kraju je sve rezultiralo odlaskom na ulicu. Bekstvom i odlaskom na ulicu, ali svesno je bilo, svesno je... (...) Postao sam... Ja sada ne mogu da verujem, do tog nivoa, loš čovek, u smislu labilne ličnosti... **Ulazaka svesno u dugove, loša iskustva, gubljenje sebe...** Pritom misleći da je sve to prolazno, da je, šta ja znam, a nije. Nisam imao podršku, možda nisam ni želeo da čujem sa strane. **Nikakav mi odnos nije bio sa majkom tada.** Jednostavno, ja sam... Ta moja pijanstva su pravila scene, to nisu ona pripita stanja u veselom formatu, pa sad... Nego su to teška pijanstva, **to su scene, jednostavno nisam mogao na posao da se koncentrišem. Nisam mogao na bilo šta da se koncentrišem,** pa sam prodavao svoje stvari... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

Mentalno zdravlje i socijalna mreža

Problemi u odnosima sa bliskim osobom (porodicom, partnerom ili prijateljima) mogu proizlaziti iz **problema mentalnog zdravlja**. Na primer, bolesti zavisnosti vode gubljenju socijalne mreže, a takođe osoba sa psihozom može naići na nerazumevanje i odbacivanje od strane sredine. Nekada problemi mentalnog zdravlja utiču i na to da osoba **ne može da koristi postojeće socijalne resurse**, npr. da prihvati smeštaj u porodici, usled potrebe da se oporavi od zdravstvenih problema (depresije i dijabetesa).

*Ona (majka) je **bila ljuta na mene**, sa pravom, zato što sam narušio sliku ujke, brata i... Mnogo problematičnih stvari je bilo, za ostalo stvarno ne znam... Rodbini su dolazile vesti tako kako su dolazile... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Da, vratila sam se u hraniteljsku porodicu, međutim nisam bila prihvaćena kako treba. Nisu shvatili poentu priče, **nisu shvatili moju bolest**, čak su i oni zvali i dodavali sve i svašta o meni, tako... I onda ljudi ko ljudi sa sela, nisu me prihvatili... (Tamara, institucionalni smeštaj)*

*Pa razmišljam, **bolje mi je ovako, da budem sama.** Da ću moći možda **brže da se oporavim** (od depresije i dijabetesa)... Jer bih se sekirala mnogo i zbog škole, i zbog toga što ne mogu da odem da ih otpratim do škole, da ih dočekam... (Marijana, neadekvatan smeštaj)*

Lečenje / psihosocijalna podrška pre ulaska u situaciju beskućništva

Pre situacije beskućništva, uprkos prisustvu problema mentalnog zdravlja, osobe često **nemaju adekvatnu stručnu podršku** u vezi sa problemima mentalnog zdravlja. Uzrok tome nekada je neprepoznavanje ozbiljnosti problema i tendencija da se samostalno nose sa problemima (npr. jer se zloupotreba supstanci ne posmatra kao bolest koja zahteva institucionalnu podršku i lečenje, već postoji očekivanje da ljudi mogu **samostalno da se nose sa tim**). Dešava se da čak i kada osoba pokazuje želju za stručnom podrškom i prepoznaje potrebu za stručnom pomoći, postoje barijere tome. Jedan od najčešćih razloga jeste **nedostupnost besplatne tj. finansijski dostupne psihoterapije i psihosocijalne podrške** (npr. osobi u državnom sistemu psihosocijalna podrška nije dostupna jer se zdravstvena knjižica vodi na drugi grad, ili osoba oseća potrebu za psihoterapijom uz psihijatrijsku podršku...). Kada je reč o bolestima zavisnostima, u životu pre završavanja na ulici, nekada su prisutni i **bezuspešni pokušaji lečenja** (npr. vraćanje nakon lečenja u okruženje koje podstiče zloupotrebu supstanci), a nekada lečenju nisu ni pristupile (npr. jer **nemaju saradnika u lečenju**).

*Ne. Ja sam bio toliko tvrdoglav da sam jednostavno prelomio. Rešio sam da izađem sam, da se borim sam. Da pobedim ili izgubim, i to je to... (...) Bila je opcija, pominjanje lečenja, međutim ja sam bio nedovoljno ili jak ili ozbiljan. **Nisam to shvatao...** Crpeo sam informacije, želeo sam da imam informacije, ali **mislio sam da ću to ja ipak izgurati sam**. Stavljajući to pod tepih. Mada sam i ja sam i ljudi oko mene znali da to vodi ka nečemu. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

***Jesam pokušavao, ali nisam mogao to da ostvarim (da pronađem stručnu pomoć za suprugu), zato što niko nije hteo da iz humanih razloga pomogne.** (Ivan, nesiguran smeštaj)*

***Probao sam ja, zato što sam osetio da bi mi prijalo više od lekova, psihoterapija...** I onda sam probao i preko doma zdravlja, i bio sam i u Kliničkom, pitao sam psihologa da li postoji mogućnost psihoterapije, i šta sve nisam probao... Bio i u Centru mentalnog zdravlja Beograd, tu sam bio i kao bila je psihoterapija, al' me nisu primili na nju (...) Ma ništa, i onda sam pitao i lekara opšte prakse i psihijatra, **svi su mi rekli možeš da imaš psihoterapiju privatno, 30 evra po seansi, pa ti vidi, to ti je to.** (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

Da, da. I onda kad izađete imate potrebu ponovo za heroinom... Ako ste sa istim ljudima u kontaktu... (...) Potrebno je da neko ko se ne drogira i ko ne pije, da pomogne... Ne da pomogne,

*nego samo da živite sa nekim kome to nije palo na pamet... Jeste počelo ponovo, ali išao sam kod doktora, na injekcije i terapije, i pustilo me, prošlo me, **ali opet sam imao potrebu jer bio sam i u tom društvu konstantno**, jer to je bila kuća, ko autobuska stanica, dođe ovaj, ode ovaj, dođe drugi, smenjivali se. (...)* (Pavle, izašao iz situacije beskućništva)

*Sa njim (partnerom) sam se **dogovarala da idem na lečenje**. (...) Ne znam šta mu je bilo, jednostavno je rešio da to prekine, i otkazao u poslednjem momentu. Jednostavno jer **nije hteo da mi bude saradnik**, ostavio me u hostelu, kažem, i tako... (Ana, nesiguran smeštaj)*

Mladi bez roditeljskog staranja

U riziku od završavanja u situaciji beskućništva jesu i **mlade osobe** (npr. tek postale punoletne), koje su **bez roditeljskog staranja**, i bez drugog vida institucionalne ili porodične podrške. Prvi slučaj jesu deca koja napuštaju **domove za decu bez roditeljskog staranja**, koja u odsustvu porodične mreže izvan doma i institucionalne podrške nakon napuštanja doma mogu završiti direktno na ulici. Drugo, i osobe koje nisu bile smeštene u domu, ali su živеле u **disfunkcionalnoj porodici** (npr. sa roditeljima sa problemima mentalnog zdravlja) i /ili **ostale bez roditelja**, ostaju prepušteni sebi i još tada završavaju u situaciji beskućništva.

*Tu sam napunio 18 godina (u domu za decu bez roditeljskog staranja). **I bilo je – Idi kući. Kojoj kući? I ja završim na ulici... Da, samo su me pustili... Sećam se tog dana kad su me pustili i rekli da moram da idem, ja sam tu noć prespavao u Voždovačkoj šumi, ovi moji drugari su mi izbacivali dušek neki i ćebice, jastuke, da ja nosim u šumu i tamo sam spavao... Iskreno da ti kažem, osećao sam se, ono kao, tad su mi pokojni roditelji bili živi, **osećao sam se, ono kao, hm, aj' naći ću roditelje**, pa ću valjda da odem kod njih da me prime. I na kraju to se nije desilo, skroz drugačije ispalo. Ja odem da upoznam oca, on kaže da mi nije otac, a jeste. I ništa, ja se okrenem i odem...** (Dejan, nesiguran smeštaj)*

*Tako mi majka umrla 2007. godine. **I ja sam tražila nekog da bude uz mene, jer sam potpuno ostala sama**, i plašila sam se tih institucija, iskreno da ti kažem, svega... Zvanično sam na ulici od 2017. godine, ali od 2000. ja nemam, nemam... **Prepuštena sam sebi, od svoje dvadesete**. (...) Nismo bili u dobrim odnosima godinama i nismo od 2000. živeli zajedno, ja sam išla tada kod raznih muškaraca. Nisam se bavila prostitucijom, ali... Dobro, sad sam već u nekim godinama da ne bih mogla to da radim, nemam više tu mladost, da idem... I jednostavno, svega mi je dosta, svega mi je dosta, tih raznih ljudi i iskustava što doživiš po tuđim kućama... Imala sam jednog starijeg čoveka, bila sam kod njega tri godine, ali kad je on umro onda sam ostala potpuno... (Jelena, bez krova nad glavom)*

Gubitak posla i nemogućnost nalaženja posla

Pojedine osobe i u odsustvu problema mentalnog i fizičkog zdravlja, koje se suočavaju sa nemogućnošću da nađu stalan i siguran posao, npr. nakon i usled **gubitka stabilnog i dugogodišnjeg posla**, mogu završiti na ulici. U pojedinim slučajevima tome doprinosi i diskriminacija na osnovu pripadnosti romskoj nacionalnoj manjini. Ovaj problem je naročito bio prisutan po izbijanju COVID-19 pandemije, kada su mogućnosti zapošljavanja i broj slobodnih radnih mesta znatno smanjeni.

*Pa ja sam došao posle rata i sve sam izgubio tamo... 1997. sam ovde došao, ali nisam ja bio stalno na ulici, ja sam radio, imao stan. I onda je sve otišlo... Pa 2007. je to sve počelo, dok sam još radio u toj firmi. Ja sam radio u toj firmi, posle se **raspala ta firma, to je bilo 2007. i onda je otišlo sve do... I onda nisam mogao ovde da se snađem**, radio sam po građevini, prevarili me dva puta, nogu sam povredio par puta na ratištu, dvaput ranjavan, koleno... Ne mogu da radim i onda... Ovako se snađem nešto... Petnaest godina ovako se snalazim... Šta god sam konkurisao kaže javiće, i nikad se ne jave. (Milan, bez krova nad glavom)*

*Uspeo sam na kraju da dođem do toga da počnem da radim, onda mi je ta ista firma **dala otkaz, tačno u vreme korone**, kad je bilo ovo zatvaranje. I onda imam druga iz Švajcarske, ja ne mogu više da iznajmljujem stan, a samo 100 evra sam trebao da platim stan, reko' nemam, i on mi pošalje 200 evra, ja za 200 evra kupim šator, vreću za spavanje i u Zvezdarsku šumu sam spavao 4 i po meseca, 4 i po meseca sam se sakrio u šumu, sekiru sam kupio, sa sekirom pored mene, mrkli mrak, svaki dan... (Jovan, nesiguran smeštaj)*

*To je bilo 2020, ja sam našla stan, bila sam u jednom gradu i radila sam kod poljoprivrednika, volela sam tu da radim, ali se puno radilo... Seljaci nisu više kao što su bili, kao da su im od zlata... Kirija 150 evra, i stalno nešto nameću i traže, ne mogu da opstanem. Razumete... I ja rešim da se vratim za Beograd. I onda se ja vratim za Beograd, **ali u nezgodno vreme**. Gde da nađem stan... Nađem stan na Vračaru, nisam imala izbora. Međutim, tražio je i depozit, dogovorili smo se da bude u roku od 15 dana, on me zove svaki dan, ja reko' pa čekaj, tek sam došla, **korona je, za posao neće niko, ne mogu da nađem posao...** I on došao da me ucenjuje, došli kao da sam zločinac. (Tamara, institucionalni smeštaj)*

Porodični problemi i gubitak stambene sigurnosti

Kod nekih osoba, **gubitak stambene sigurnosti** usled porodičnih problema (npr. isterivanje od strane porodice iz porodičnog doma) onemogućava poslovnu aktivnost i zahteva napuštanje posla kod njih. U odsustvu lične imovine i socijalne mreže, osobe u toj situaciji završavaju na ulici.

*Ja sam imao kuću, al' prebačeno na sestru i **sestra me isterala iz kuće**, i ima dva meseca i više smo na ulici... I da ti kažem iskreno, mnogo je teško. Iz kante jedemo i sad žena mi trudna. I evo sad na kartonu smo. (...) Ja sam radio. Ja sam radio svaki dan u drva... Posle nismo imali više gde. Ja sam radio, imao sam dve i po hiljade dnevno i super bilo. Žena bila kući. Kovala to što ima. I to me najviše sad... (plač)... (Dejan i Danijela, bez krova nad glavom)*

*Svi su živeli tu. Oni su živeli svi u tu kuću, imali smo dve kuće. Tu smo svi živeli. Kad mi otac umro, majka, ja sam se predao po domovima, tamo, vamo, znam da neće nikako da me gledaju ... I dođe mi tetka i ujna i kaže - Kuća mora da se rasturi, će dođe moj sin iz Nemačke, će te otera on. Došao tu, kaže, znaš, ti si mi brat od tetke, **moraš da napustiš, moram da pravim kuću, imam decu veliku**, i on... I posle mi došla ujna, ona me prihvati malo, kaže ja ne mogu da izađem na kraj sa unučićima, a ne mogu sa tobom da izađem kraj, ti si naučio da ideš tamo vamo, da prosiš da bi imao za sebe... Znaš šta, kažem, ako hoćeš primi me, ako nećeš ne moraš, i tako sam se prihvatio na ulicama... (Petar, izašao iz situacije beskućništva)*

Povratnici prema sporazumu o readmisiji

Jedna od podgrupa među osobama u situaciji beskućništva su i **povratnici prema sporazumu o readmisiji**. Osobe koje izgube pravo boravka u državama Evropske Unije bivaju deportovane u Srbiju. Često se dešava da njihova jedina konekcija sa Srbijom jeste ta što je određeni član porodice rođen ili je živio u Srbiji, dok same deportovane osobe mogu da ne poznaju državu i jezik, niti imaju socijalnu mrežu u Srbiji, kao ni dokumenta koja bi im omogućila pristup državnom sistemu ili zapošljavanje. U odsustvu adekvatne institucionalne podrške od strane države, deportacija u Srbiju izuzetno često rezultira beskućništvom.

Imamo različite vrste povratnika, i jedan deo je stvarno ugrožen i u velikom riziku od beskućništva. To su ljudi koji su izgubili pravo boravka na osnovu raznih... Došli u situaciju da im se ukine gostoprimitstvo u zemljama boravka. Ne mora da bude samo da su tražioci azila, nego čak i ljudi koji su „gastarbajteri“ bili, pa poslednje dve godine nisu imali posla, živeli su od socijalne pomoći, to su ljudi koji su izvršili neko krivično delo, na primer, i na osnovu toga što nisu državljanin zemalja u kojima su živeli su dobili nalog za ili su deportovani direktno iz države... Unutar te velike grupe koja je jako heterogena, izdvojila bih najviše mlade muškarce, obično u nekom uzrastu između 18 i 30 godina, koji su počinili neko krivično delo i na osnovu njega su deportovani u Srbiju. **I taj dokument koji oni jedini imaju sa svojom slikom je dokument koji im samo služi za prelazak te granice, i ni za šta više...** E sad, problem u celoj toj situaciji je da nam dolaze ljudi koji ne znaju naš jezik, koji su imali krivično delo, samim tim i unutar porodice imaju problem, i sa komunikacijom sa najbližima, ako ih imaju. To su obično mladi muškarci koji su ceo svoj život proveli u nekoj drugoj zemlji, najčešće se radi o pripadnicima romske nacionalnosti koji su izbegli sa Kosova, tako da ne znaju ni naš jezik kad se vrate, govore uglavnom romski, nemački, ponekad albanski, ali ne srpski jezik, i pri tome nikada nisu živeli u Srbiji, znači nemaju prebivalište... Tako da smo suočeni, da ne pričam o višim sferama da imaju post-penalnu podršku, psihološku... Znači nije lako izaći iz zatvora kada nemate taj inostrani faktor, i sad na sve to dodajte **nepoznavanje kulture, nepoznavanje sredine** u koju se vraćaju, **nepoznavanje jezika, nemanje porodičnih, privatnih i socijalnih mreža**, i najgore - **nemanje identiteta**. (...) I niko ne vodi računa o njima, oni ih bukvalno puste na aerodromu i to im je što im je... (Predstavnik NVO 4)

Nadležan za readmisiju je Komesarijat za izbeglice i imigracije u našoj zemlji. Ali to je totalno njima nebitna i skrajnuta priča, koju oni smatraju da je već završena. (...) Oni u suštini imaju mogućnost da te ljude **smeste u neki vrlo oronuliansion u Beloj Palanci, gde nemaju nikakvu vrstu bilo kakve podrške, niti od centra, niti postoji tamo neko stručno osoblje**. Tamo imaju krov nad glavom i jedan obrok dnevno... To je to što se tamo dobije, nikakav džeparac, ništa... **Oni su kao odloženi na nekom peronu, neki vagončići, tu su uglavnom ljudi koji vremenom odu odatle sami**, ili počnu da se bave kriminalom, koji su omraženi u sredini gde žive, to je jedina ponuda koju naša država tim ljudima daje. Ali ništa što bi njima ostvarilo neka prava, da dođu do nekih dokumenata... (Predstavnik NVO 4)

Moja majka je iz Srbije, u vreme bombardovanja Kosova je otišla u Nemačku, i ja sam rođen tamo... Na ulici sam pravio gluposti, počeo sam da uzimam droge... Sve je otišlo u pogrešnom smeru, i bio sam u zatvoru. Jednog momenta sam dobio pismo, poštom, od neke državne institucije da je od velikog interesa da me izbace iz države (...) **Bio sam u šoku naravno, mislim, rodio sam se tamo, nemam nikakve konekcije ovde**, čak ni nekog ujaka, nikoga... I bio sam zbunjen... Imam problema da naučim jezik. (...) To je sve bilo konfuzno za mene. Bio je avion, imao sam strah... Ali ta **kancelarija (Kancelarija za readmisiju na aerodromu)**, ja mislim da su želeli da mi pomognu... Ali ne znam... Možda su zapravo me negde zapisali, pogledali moje papire, ali oni **nisu uradili ništa što je bilo od pomoći za moj život**. Bio sam u toj kancelariji, možda sat ili dva, ali na sreću našao sam tog tipa i otišli smo u neki hostel. (Marko, neadekvatan smeštaj)

ISKUSTVA ŽIVOTA U BESKUĆNIŠTVU

Specifičnosti života na ulici

Surovi uslovi života: „Svaki dan je izazov“

Život na ulici, napuštenim i oronulim kućama, skrivanje po hodnicima zgrada ili periferiji grada predstavljaju situaciju svakodnevnog **neizvesnosti i čak rizika po život**. Osobe u toj situaciji redovno su meta **nasilja**. Naročito ranjive na ulici u pogledu nasilja su žene, koje su dodatno izložene i seksualnom uznemiravanju i zlostavljanju.

*Svaki dan je izazov, sve je izazov na ulici. Onda kad dođe noć je izazov, recimo mi smo imali situaciju, noću kad odemo da prespavamo, negde **čopor divljih svinja**, tu smo se jedva izvadili, primera radi... **Raznorazne situacije smo imali**, znači koliko sam noći ja neprespavao da bi ona prespavala. Verujte mi, sve je izazov, svaki dan je izazov. E, jedino nije izazov ako se prepusti svemu tome, ja sam gledao, ljudi kupe pola kila rakije i njega baš briga... (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Ne mogu ja da opišem kako izgleda živeti u šumi gde spavaš sa sekirom pored glave... Zamisli sad, vraćaš se noću, ništa se ne vidi, imaš baterijsku lampu, oko tebe je sve šuma. Kad isključiš baterijsku lampu ti ne vidiš nebo, gusta šuma, i tu gde je šuma, ako nije tamo, u šumi je magla ili velika vlaga... Ali znaš, kad se probudiš ujutru, to je kao iz snova, oko tebe je sve zeleno. A da bih ja spavao u šumi, ja sam prvo morao da obavim pripremu, nekih 10 dana, da prokrčim, pa sam sa sekirom prokrčivao. **Jedan dan sam došao, iz nekog razloga, da l' mi tu bilo otvoreno, mravinjak mi ceo ušao unutra**. U sred noći, ne znam šta ću. **Kad počne silna kiša, sreća bio je dobar šator, nije puštao, ali se ispod tebe sve ovlaži od kondenzacije, bude ti mokro ujutru**. Treseš se, još nije bila zima, ti obučeš sve što imaš kod sebe, ostaviš da ti Bog čuva... (Jovan, nesiguran smeštaj)*

*Kad nađem ulaz, to je opet bilo sa određenim policajcima problem, zato što su me oni... Poneki, ne svi... Stanari su prijavljivali da neko spava u ulazu, oni su ulazili, **sve što sam video su čizme dok su me šutirali**, nisu mi tražili ličnu kartu, da provere da li sam ja neki kriminalac, **nego su me budili tako što su me šutirali, i tako su me izbacivali šutirajući me**. Praktično, bukvalno išutirali iz tog ulaza... (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

Normalno da se **osećam nezaštićeno** na ulici. Nikada ne znate kad legnete da spavate, da l' će vas neko lupi po glavi. Prvo, ja čvrsto spavam, mene možeš sa krevetom da odneseš koliko čvrsto spavam, i **nikada ne znate šta će da vam se desi**. (Nikola, bez krova nad glavom)

Da, čak su i **seksualno, vređanja... I hteli su beskućnici, i to da vam kažem... Do kog bezobrazluka su išli... Da, da i to su radili**. Ali dobro, ja se izderem, počnem da se derem i tu mi je bio nož, ne bih ja, taman posla, samo da uplašim... **Kamenovali su me tinejdžeri, deca od 12, 13 godina, tukli su me, šutirali su me, pa sam imala povrede tri meseca, i sad ponekad osećam nesvesnicu...** (Tamara, institucionalni smeštaj)

Žene koje su beskućnici, imaju veći problem nego ljudi koji su beskućnici jer su izloženi seksualnom nasilju na svakom koraku... To sam video hiljadu puta, to je strašno... (Ivan, nesiguran smeštaj)

Pored toga, osobe u situaciji beskućništva su često **žrtve krađa**. U tim situacijama mogu da izgube ličnu imovinu koja im je korisna za preživljavanje (npr. šator, ćebad, telefon), imovinu koja ima sentimentalnu vrednost za njih, a često se dešava da pri krađi izgube i lična dokumenta – što takođe doprinosi problemu sa ličnim dokumentima.

Ukrali su mi baš tu kod centra za socijalni rad, išao sam da se pomokrim 10 metara dalje, nemam gde, **ceo moj ranac sa sve dokumentima, sa diplomom iz škole koju sam morao ponovo da vadim, sa svim stvarima... Najgore, ukrali su mi stvari koje nikad neću vratiti... Recimo, kad sam izašao iz bolnice, što je moja majka pisala, i tako dalje... Sve su mi uzeli, gaće su mi uzeli. (...)** Treba da budeš jak da bi preživeo, jer da nisi... Ne fizički toliko samo, nego mentalno... Ne možeš da preživiš. (Jovan, nesiguran smeštaj)

Ukrali mi i novčanik, u novčaniku mi bila i **lična karta i pare, i papir iz zatvora da sam otpušten**. Drugi put mi isto uzmu ličnu kartu... (Dejan, nesiguran smeštaj)

Naročito izazovan za preživljavanje na ulici jeste **zimski period**, kada se javlja povećana potreba za nalaženjem smeštaja. Zima je izazovna zbog hladnoće koja se fizički teško podnosi, uz to je i finansijski zahtevnija, i zahtevnija zbog nabavljanja toplije odeće i stvari.

A, pa leti je mnogo lakše, manje treba... Ulica mnogo više zahteva, i finansijski i sve. Ako ćemo sa te strane, ja sam već i počela da primam i socijalnu pomoć, ja sam imala socijalnu pomoć od oktobra, ali verujte mi, treba čizma, treba čarapa, majica, treba džemper, rukavice, kafa, ćebe, jorgan... Meni devet hiljada pet dana, jedva zakrpić... A devet hiljada da sam mesec dana pod kirijom, ja bih uštedela još tri, četiri hiljade. Velika je razlika leti, leti mogu da se okupam, ja zagrejem sebi... Znao kako sam se kupala zimi... Sačekam sneg i kišu, imam šampon, i da

izvinete, svučem se da me niko ne vidi, nasapunjam se, okupam se... (...) **Utrnu mi noge i prsti mi utrnu, dok mi se vrati cirkulacija, mislim da mi se oduzele...** Bilo je strašno prve zime, verujte mi... Legnem, a ona mi sve do ujutru trne, i ja da ustanem - padnem, ne mogu na nogu, pogotovo na desnu nogu, pa treba mi jedno pola sata da se vrati cirkulacija... (Tamara, institucionalni smeštaj)

Zima, hladno, hladnoća, to je izazov ako nemaš gde... **Zimi je generalno najstrašnije**, jer nikada ne znaš... Dobro, doduše, ove dve-tri zime protekle su bile blage, ali može zima da bude oštra, ona je sama po sebi izazov... Mogu napolju, ali moram da imam i odeću. Debelu, toplu, moram da imam i... To po tržnim centrima se boravi tokom dana. Jeste, moram da imam, zato što po kantama ne mogu da nađem to, ima ih mnogo na kantama koji idu... (...) (Jelena, bez krova nad glavom)

Nikako. Hladno, ništa... Jedna vreća za spavanje, pa spavaš na... **Ne možeš da spavaš, smrzneš se, ukočiš se, hladnoća. I onda čuvaš svaki dinar koji imaš**, i gledaš da budeš koliko toliko uredan i odeš u neku kladionicu, ili neki kafić gde je povoljno da bi popio neku kafu, i tu sediš piješ kafu po 2 sata. Da se ugriješ... (Milan, bez krova nad glavom)

(Auto)stigmatizacija - odbačenost i povlačenje

Osobe u situaciji beskućništva doživljavaju svakodnevno odbacivanje od strane društva, **stigmatizaciju i diskriminaciju** – što vodi osećaju **odbačenosti i usamljenosti**.

Kao neko koga su svi **odbacili, ko nije vredan i ko ne zaslužuje da živi, eto tako sam se osećao**. (...) Svi ono, **beže od mene, klošar... I tako...** (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Lepa reč. Niko ne daje lepu reč. Znae kad prođete, „jao, kol'ko klošara“. **A ne mogu da vam kažem sve ružne reči koje nam kažu**. Onda u prevozu, zima vani, vi sednete da se malo ogrejete u prevozu, „jao, opet klošari u prevozu“, i tako dalje. To su mnogo ružne stvari. Onda vozač tramvaja isključi grejanje da mi ne bi sedeli. (...) Emocionalni deo, usamljenost je strašno teška, svakom čoveku pada, pa i meni. Osnovni deo (života na ulici) je usamljenost. Znae neko ko živi sa nekim, i kad dođe noć... Teško je živeti sam, a ne živeti sa nekim. (Nikola, bez krova nad glavom)

Takve predstave od strane društva i sami usvajaju, tj. prisutna je i **autostigmatizacija**, usled čega se osobe u situaciji beskućništva često **povlače i sklanjaju** od društva, kao i institucija, i teže da postignu određenu **nevidljivost**. Naročito je prisutan **strah od policije, kao i česta iskustva kriminalizacije** (primer za to je kažnjavanje osoba u situaciji beskućništva za boravak u javnom prostoru tokom policijskog časa u vreme pandemije).

*Sad kad vidim rodbinu, prijatelje, stanem ispred njih, ali u tom trenutku ti nemaš pojma, jednostavno nemaš hrabrosti, ne znaš šta te čeka... I da ih vidiš, ne znaš kako će oni tebe da gledaju. (...) Pa te vidi neko, pa te pita, pa te prepozna, ili kad ti nekog prepoznaš, pa jedva čekaš da mu se javiš, pa onda u poslednjem trenutku **skreneš da te ne vidi**. A toliko želiš da ga zagliš... **Od sramote, od sramote...** (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Da li da uđem u restoran neki, da uđem u kafić... Ne bih mogla sigurno sa ovim da uđem. To je meni jasno, **onda i ne ulazim, a kad sam imala manje tereta... Naravno da si diskriminisan, svakako. Ne možeš, oni te gledaju kako si obučen, sigurno to postoji...** (Jelena, bez krova nad glavom)*

*Onda bi mnogi rekli **marš odavde**. On nije, on me vidi, stojim, toliko se sprijateljio sa mnom, primao me unutra, **ali čekala sam da svi odu, ipak sam ja neko sa ulice**. (Tamara, institucionalni smeštaj)*

*Jer **plaše se policije**, plaše se nekih stvari i **povuče se, beži, krije se...** (Sava, nesiguran smeštaj)*

*Nije problem kad ne padne sneg, ali kad padne sneg, **onda se vi vidite, nema vegetacije, nema lišća u šumi, onda se vidite, to je problem...** (Ivan, nesiguran smeštaj)*

Primarnost egzistencijalnih potreba

Osobe u situaciji beskućništva su u stalnoj borbi za **ostvarenje bazičnih potreba**. Beskućništvo odlikuje **fokusiranost na sadašnji trenutak**, na **preživljavanje** i **snalaženje** u konkretnom danu – obezbeđivanje hrane, novca, skloništa, cigareta ili supstanci od kojih su zavisni...

*Ne vide na duže staze šta se dešava. Oni vide samo to **trenutno i tu neku potrebu**, što ja i razumem. Njima kad je potrebno da jedu, i plate smeštaj, i neke najosnovnije potrebe, baš ih briga šta će biti za dva meseca. (Predstavnicu NVO 5)*

*Uđeš u jednostavan ritam. Gladan si prosto i jednostavno. 'Ajde da rešimo to. Neko konzumira cigarete, neko konzumira, ali... 'Ajde da rešimo to, pa menjaš kesu sa krompirom za cigarete, cigarete menjaš za... Drugare koji žickaju, oni meni daju alkohol. Pa okej, **ja završavam ceo dan sebi**. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Nisam, nisam bila ogorčena, nisam se plašila. Ne mogu ni da se setim. **Snalaženje. Pa snalaženje u datom momentu**. (Jelena, bez krova nad glavom)*

Ali dobro, ja se snalazim na drugi način za sebe, ne dozvoljavam da budem... Da mi neko kaže, evo ga na ulici... Ima tu dosta ovih organizacija koje pomažu nama, imate u Zemunu, ispod Brankovog mosta, Francuska, Solunska, tu dobijamo jedan obrok, za ostalo se snalazimo. Za cigare tražimo, pitam nekoga, negde nekome odradim nešto... (Milan, bez krova nad glavom)

Posledice života bez krova nad glavom

Uticaj na zdravlje

Život na ulici, naročito na duži vremenski period, ostvaruje negativan uticaj na zdravlje, kako mentalno, tako i fizičko. Život na ulici vodi **povišenom distresu, strahovima, pogoršavanju postojećih simptoma** i, u ekstremnim slučajevima, suicidalnim mislima i pokušajima samoubistva (najčešće kod onih koji su imali istoriju suicidalnosti i pre situacije beskućništva). Pojava **novih problema mentalnog zdravlja** je takođe prisutna – pa se tako, na primer, zloupotreba alkohola (mada često prethodnica života na ulici) nekada razvija tek nakon završavanja na ulici i predstavlja mehanizam za nošenje sa surovim uslovima života na ulici.

Odmah vidiš nekog novog ko je beskućnik. I vidiš, kako prolaze meseci, on je u sve gorem psihičkom stanju. Ljudi pucaju i onda dolazi do tih asocijalnih stvari koje prelaze u krimogene stvari... Onda stanovništvo recimo reaguje, i tako. Ja sam se borio da u tom pogledu ne pokleknem i uspeo sam u tome generalno. Ali ljudi iz meseca u mesec se menjaju jer je to teško, svaki dan je neki izazov. (Ivan, nesiguran smeštaj)

Da. Strah i paranoja je počela, ide zima, ide, nisam mogao da funkcionišem. (Pavle, izašao iz situacije beskućništva)

Osećao sam se... Da ne kažem ko šta... Samo sam razmišljao o smrti, ono, dotakao sam dno života... (...) U popriličnoj meri. Sad pokušavaju da me oprave. Ali to teško ide... Pojačali su se simptomi samo. I strahovi, nesigurnosti, nepoverenje... Prema bilo kome, prema ljudima... (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Jednostavno želiš da budeš budan što manje. Da živiš u svojim nekim snovima, znaš. U svojoj nekakvoj emociji. Ne želim da slušam ljude oko sebe, imam svoj neki emotivni trenutak. Imaš ti dovoljno tu ljudi koji, kažem, ne mogu da hodaju. Ne mogu da idu, ne mogu da se bore da zarade

za nešto drugo. Ja ih razumem. I onda ostane **samo da doliva, da živi u nekim svojim... I to je neki vid borbe.** (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Bogu hvala sad sam malo bolje, išao sam na te terapije. (...) Imam problem sa kolenom, to je pomalo i autoimuno... Ja znam zašto se to dešava, **zato što je to nedostatak hrane, silni kilometri na ulici i tako dalje.** (Jovan, nesiguran smeštaj)

Bilo mi je užasno. Sve me bolelo, svaka koska. Otežano sam disao, imao sam temperaturu, zato što kod mene temperatura, kad imam bolove u leđima, ja dobijem temperaturu... (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Rezilijentnost

Uprkos izazovnosti situacije beskućništva i negativnim efektima beskućništva na psiho-fizičko zdravlje, mnoge osobe u ovoj situaciji pokazuju i **rezilijentnost i očuvano mentalno zdravlje** (što naročito važi za one koje period pre ulaska u tu situaciji odlikuje odsustvo problema mentalnog zdravlja). Prisutan je i **očuvan optimizam** povodom izlaska iz situacije beskućništva.

Ja sam bio jedan od retkih gde su me pitali - kako ti ne koristiš ništa... Čak i mi popijemo s vremena, popijemo svaki dan, ali ne puno... Ja kažem, zato što je meni **cilj da ne ostanem na ulici**, nego da se izvučem odatle. I kad zaradim novac, cilj mi je da uzmem nešto da jedem, a ne da uzmem nešto da popijem da bih zaboravio da sam na ulici. (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Pa **minut me nije napuštao optimizam...** Tako sam iscrpno, ni jednog momenta nisam sumnjao da ću da se izvadim iz svega toga. Jer da sam posumnjao onda bih pao sigurno... (Ivan, nesiguran smeštaj)

Vodim bitku sam sa sobom, **ma možeš ti to možeš, i da se skloniš i sa ulice, napraviš nešto od sebe**, svaki dan idem ka tome, al' ne može to čovek za jednu noć. (...) Mene ulica svemu naučila, i da se branim, i da se štitim, tako da ja ne obazirem se... (Dejan, nesiguran smeštaj)

Ne. Ne, uopšte, **ja ne gubim nadu, ja samo želim da se izborim**, da budem veliki borac, da deca budu sa mnom. (Marijana, neadekvatan smeštaj)

Rek'o sam, tako je ispalo, šta... Ja sam sebi rekao, **podignuću se ja**, neću dozvoliti da budem klošar teški, da ne mogu da priđem čoveku da ga pitam za cigaru ili za nešto. (Milan, bez krova nad glavom)

Oснажујућа iskustva i aktivnosti

Postoje različiti resursi i aspekti svakodnevice koji deluju **pozitivno** i **osnažujuće** na njih. To je pre svega iskustvo dostojanstvenog i humanog **odnosa drugih ljudi prema njima**, **solidarnost drugih** i spremnost da im pruže pomoć i podršku.

*Gde me je čovek primio u masi ljudi, ostavio me tu da prespavam. To je jedan divan osvrt. (...) Čovek, doktor me ostavio da prenoćim, kupio mi hranu... E to su ti neki **impulsi koji ti daju snagu, veru da može**. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Da, jeste (bila situacija koja mi je budila optimizam). Bio mi je baš rođendan, **zvali su me, kolegunica koja je radila sa mnom, sa mužem da dođe da mi čestita rođendan**. Ja kao, kako sad da mi čestita rođendan? I oni su mi doneli, dali mi novac, nije to bilo mnogo, oko 1000 dinara, tortu, sendviče neke, **to me baš ono...** (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

Dok deo osoba živi u potpunosti izolovano od drugih osoba u situaciji beskućništva, deo živi samostalno, ali uz čest kontakt i provođenje vremena sa drugim osobama u situaciji beskućništva, a neki žive u zajednicama sa drugim osobama u situaciji beskućništva. **Druženje** i **povezivanje** sa drugim osobama u situaciji beskućništva, i u nekim slučajevima **zajednički život** sa njima, predstavlja važnu mrežu podrške. Povezivanje je korisno u smislu razmene korisnih informacija o dostupnim mogućnostima i resursima, kao i za zajedničke dogovore i razmenu, a razgovori su takođe korisni za mentalno zdravlje. Klike i udruživanja doprinose i osećaju veće zaštićenosti, kao i osećaju pripadnosti.

*E sad, tu imaš kontradiktornost. S jedne strane ta klanovska veza ti donosi neku, bez veze je da kažem, ali **sigurnost**. Ako si ti gladan, možda taj neko do tebe nije gladan, podelićemo paštetu, hleb, nešto... **Razgovor je bitan**, to je tek tema. (...) **Normalno, ko je lud da napadne petoro ljudi**. Nek' su svi pijani, nisam slučajno rekao, bar jedan će da snimi, da vidi, da bude svedok. Prema tome... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Imam samo prijatelje te, što su na ulici, njih znam, što koriste to, i tako... **Jedan drugome govorimo gde, šta, kad ima**. (...) Pa idem sa nekim. Tu dođu, ovde, uveče, on prodaje neke stvari na pijaci. Ja kad nađem neke stvari, ja njemu, ja prodam... Ja sam mu preksinoć dao neke stvari u vrednosti 2000, ja to, reko', ne mogu. **Kol'ko prodaš ti uzmi 50% tebi, 50% meni...** (Milan, bez krova nad glavom)*

*Ona je bila prva stupila u vezu sa Adrom, i onda je preko nje krenulo, za nas koji nismo ni znali da postoji. **Ona je prva izvadila ličnu kartu uz pomoć Adre, pa je onda jedan naš, izvadio on, pa***

onda ja, pa smo svi upoznali Adru, da imamo pravo na kupanje, peglanje... (Stanislav, život na ulici)

Osećanju ispunjenosti doprinose i aktivnosti koje im omogućavaju da budu produktivni i da se osećaju korisnim. To je pre svega **uključivanje u radne aktivnosti**, a nekima i **pomaganje drugim osobama** koje su u sličnoj situaciji.

*Nosim im hranu, nosim im pokrivače... Zimski period kad je, kuvam im ujutru supu, i čaj nosim. Uveče nosim supu, čaj, nekima nosim termofore sa ugrejanom vodom, da mogu da stave... Svaki dan ih obilazim, pokisli pokrivači, odnesem im druge, prljava garderoba, odnesi im drugu, traži im obuću, jer obuću je najteže naći. (...) **Za mene je uspeh kada nekome mogu da pomognem...** (Sava, nesiguran smeštaj)*

*Često ja volim da **pomognem ljudima iz ovog ili onog razloga, posavetujem ih, popričam sa njima, vrlo često.** Tako da, to mi je jedan deo, čisto... (Nikola, bez krova nad glavom)*

*Pa iskreno, nema ništa, **mene jedino što pokreće, to, kao pijaca...** (Dejan, nesiguran smeštaj)*

***Osećam se ispunjeno kada radim.** I osećam se super, i mnogo mi bolje. Što više dana radim, to meni bolje. (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

Uz to, uključivanje u **aktivnosti koje vole i hobije**, kao što su slušanje **muzike, čitanje i pisanje** su im važne. **Uživanje u prirodi i okruženju**, kao i **religija** su nekima takođe resurs koji ih osnažuje.

*Ja sam i u ovoj situaciji, kod mene ste uvek mogli da vidite knjigu u ruci, ja sam i u ovoj situaciji **čitao recimo.** I na nju sam preneo, ona pročita nešto i onda zajedno komentarišemo... (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Najviše sam se osećala svoj na svome sama, mada imala sam čak jednog prijatelja, on je držao neki bar, restoran... On me je čak primao, pošto ja volim muziku da slušam, dosta restorana, kafića bi me... Ja samo sam volela da stanem i čujem muziku... Nisam imala tada telefon, internet, kasetofon... **Ne mogu bez muzike, mnogo mi je značilo, kad mi je tako teško, onda stanem ispred i slušam muziku, gde ima izbačen zvučnik...** (Tamara, institucionalni smeštaj)*

*Postoji dvorište, imam sve, prirodu, **ceo plac je u prirodi, drveće lepo...** Milina. Sadila sam neke ruže, sveće... Da se zanimam, ja volim cveće... Volim prirodu... (Marijana, neadekvatan smeštaj)*

Onda, znam da uživam u nečemu što nisam znao ranije. **Recimo drvo, užasno sad volim drveće,** pa vidiš, tako neke stvari koje ljudi... **Kučići što me vole, golubovi sleću na mene.** To ljudi koji ne dožive tako nešto, nemaju tu **percepciju sveta.** (Jovan, nesiguran smeštaj)

Ne, ne. Ja sam borac, ja sve izdržavam, idem napred, **ja sam vernik veliki, molim se Bogu,** pa kako Bog odredi da ovo bude, možda je ovo Božja volja, možda nešto bude, ko zna šta će biti u budućnosti. (Milan, bez krova nad glavom)

Moj odlazak na ulicu, vrlo brzo je **okrenuo mene veri,** pravoslavljju, i to je značajan momenat, značajna stavka u celoj toj priči. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

USLUGE NVO I DRŽAVNE USLUGE – ISKUSTVA I ZNAČAJ

Usluge nevladinih organizacija

Nevladine organizacije i usluge koje one pružaju (obezbeđivanje hrane i odeće, higijenske i medicinske usluge, pravne usluge...) su **važan resurs** za osobe u situaciji beskućništva, i mogu značajno uticati na njihovu svakodnevicu. Dodatno, zaposleni pojedinci su im važan resurs kao neko ko pruža **psihosocijalnu podršku i savetovanje.**

Ima tu dosta ovih organizacija koje pomažu nama, imate u Zemunu, ispod Brankovog mosta, Francuska, Solunska, tu dobijamo jedan obrok, za ostalo se snalazimo. (...) Za higijenu imate, imate kupanje da zakažete dole u Solunskoj, imate sad ovde neka organizacija, to sam čuo. (...) **Ne treba se žaliti na te organizacije,** ko priča protiv njih taj je lud. (Milan, bez krova nad glavom)

Posle sam upoznala socijalne radnice u NVO, i stvarno su mi **dali vetar u leđa.** Ja više ljudima ne verujem, ali nekako, eto oni su mi nekako prišli i ubedili su me, umeju iskreno da daju i podršku i sve, ja sam se osetila malo snažnije, nisam ja toliko baš jaka i snažna, ali sam pored njih očvrtnula. (Tamara, institucionalni smeštaj)

I tek posle, kad sam prvi put upoznao socijalnu radnicu u NVO, onda se **budila neka nada,** onda je sve bolje bilo. (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Ipak, postoje **barijere** koje čine da neke osobe u situaciji beskućništva ne koriste dostupne resurse iz NVO sektora (pa posledično ni državne usluge), u meri u kojoj je to moguće.

Nedovoljna informisanost

Deo populacije, najčešće oni koji su duže vremena u situaciji beskućništva i oni koji su umreženi sa drugim osobama u situaciji beskućništva, bilo da žive samostalno ili u grupama, dobro su informisani o svim dostupnim uslugama (kako državnim, tako i nevladinim). Informacije se među osobama u situaciji beskućništva najčešće prenose usmenim putem – kada jedna osoba sazna za dostupnu uslugu ili mogućnost, i druga osoba će biti obaveštena o tome. Ipak, važno je naglasiti da je uzorkovanje na ulicama ukazalo na to da veliki udeo osoba u ovoj situaciji **nije dovoljno informisan o dostupnim uslugama** i mogućnostima, i posledično ih ne koristi (npr. ne znaju za organizaciju, da se negde nudi neka usluga, ne znaju šta ih tamo očekuje, koji su preduslovi da koriste usluge...). To naročito važi za one koji su **od skoro u situaciji beskućništva**, ali se dešava i da prođu meseci, a u nekim slučajevima čak i godine da osobe ne saznaju za dostupne resurse. To najčešće važi za osobe koje u situaciji beskućništva **žive izolovano**, npr. zbog problema mentalnog zdravlja i/ili su doživeli neka traumatska iskustva, npr. žrtve su seksualnog ili fizičkog nasilja, i imaju strah od kontakta sa drugim osobama u situaciji beskućništva.

Ne, ne. To sam posle Prihvatišta saznala (za organizacije koje pružaju usluge osobama u situaciji beskućništva). Inače da sam znala, ja bih ranije reagovala, tražila bih pomoć od njih. (Ana, nesiguran smeštaj)

I onda sam ja završio na ulici. Bilo je to od septembra. (...) Jedan što je živeo na ulici, sretali smo se, onda mi je on rekao da dođem, ali dok je on mene video kakav sam, e onda, tek kasnije mi je rekao, to je bilo već, mart ili april kad mi je rekao za Adru. (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Problem mi je za kupanje, problem mi je za sve, za pranje odeće. Nisam povezana nešto sa organizacijama uopšte. Recimo, prošlog leta sam spavala blizu centra celog leta, ono uveče naročito, niko nije, policija je prolazila, niko me nije ništa pitao... Znači niko me nije, niko me ne primećuje, celog prošlog leta, ja sam čula da ti iz organizacija idu čak na teren, ali kako mene nisu приметili nije mi jasno, kako me nisu приметili. (Jelena, bez krova nad glavom)

Ne znam ja to, tek sad čujem od tebe (za organizacije). A kako bih ja...? Ne poznajem nikoga... (Danica, bez krova nad glavom)

Problemi mentalnog zdravlja

Čak i u slučaju kada su osobe informisane o uslugama, problemi mentalnog zdravlja mogu predstavljati dodatnu barijeru u saradnji sa NVO. **Bolesti zavisnosti** čine da osobe usled primarnosti nalaženja supstanci/alkohola i konzumiranja istih, zanemaruju ili odlažu saradnju sa NVO. Terenski rad ukazao je na to da se na ulici mogu naći i osobe sa simptomima **sumanutosti** (npr. sumanute ideje proganjanja), koje žive izolovano na ulici. Oni mogu biti čak i informisani o uslugama i mogućnostima, ali mogućnost traženja i prihvatanja pomoći je ograničena usled simptoma (izražena sumnjičavost, iskrivljena percepcija realnosti...), koji ih mogu kočiti u uspostavljanju odnosa saradnje sa nevladinim organizacijama ili državnim institucijama.

Predstavnici NVO prepoznaju probleme mentalnog zdravlja svojih korisnika kao važan izazov u radu sa njima, kao i potrebu za dodatnim kadrom u oblasti mentalnog zdravlja i u samom NVO sektoru.

*Ono što su ekstremni izazovi jeste, ako imaš osobu koja ima neku dijagnozu, za koju ja ne mogu da kažem koja je jer nisam stručna za to, ali kada ti vidiš da postoje neke **paranoidne tendencije koje ti ne možeš da probiješ**, što je vrlo važno jer je mali broj ljudi u organizacijama kolektiva koje se time bave, i onda među nama nema dovoljno stručnih ljudi koji imaju neko **formalno znanje ili neformalne treninge** iz oblasti mentalnog zdravlja. I iz tog razloga vrlo je teško da ti prilaziš nekome ko jasno ne deli istu stvarnost sa tobom. (Predstavnic NVO 3)*

Neprikladna usluga – ista usluga za sve

Način na koji se dostupne usluge sprovode (na jednom mestu, u isto vreme svi korisnici dobijaju uslugu) je nekada neprikladan njihovoj situaciji (najčešće u pogledu fizičkog i mentalnog zdravlja), što ih obeshrabruje da te usluge koriste. Tačnije, pojedine osobe u situaciji beskućništva kontakt sa drugim osobama u situaciji beskućništva mogu doživljavati ugrožavajuće (žene), a pojedini (osobe koje su bile žrtve nasilja) čak i kao potencijalnu

retraumatizaciju, usled mogućnosti da će drugi korisnici biti agresivni i slično. Takođe, osobe koje žive na udaljenijim krajevima grada, a istovremeno imaju zdravstvene probleme i smanjenu pokretnost (najčešće starije osobe), mogu odustajati od upotrebe ovih usluga zbog teškoće odlaska do mesta pružanja usluge.

*To je recimo stvar koja je po meni loše odrađena, pogotovo za žene. **Sad tu dođe i dosta ljudi, sad prvo što nisam hteo, ako odemo ja i supruga da se okupamo tamo, onda bi nas svi tu videli, prvo to. I kad bi nas sreli negde na ulici, već je to problem.** Nisam hteo da me niko, da zna da sam beskućnik od tih ljudi koji su beskućnici. Evo zašto: zato što, mnogo je alkoholičara koji **mogu da ti naprave problem, a pogotovo kad si sa ženom.** Drugo, iz tih razloga i supruga da je otišla, isto je to problem. Ja sam video kako se odnose ti ljudi, recimo za neku ženu... Znae kako se odnose, ono je katastrofa... Ja sam to posmatrao, nisam mogao da verujem. Zato što su je videli tamo, baš na tom autobusu, to je k'o vukovi, recimo... To je neverovatno... **Ne daje se akcent odnosima među ljudima,** recimo, među korisnicima, a to je mnogo bitno... (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Meni je bilo uopšte, **sama pomisao da čekam sa njima svima u redu, katastrofalna,** i onda da ja odem tamo... (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

*Često se hranim po kontejnerima, zima je dobra, ali leto je gadno, zbog mogućnosti pokvarene hrane i sve ostalo... **Pa mrzi me da idem do (mesta gde se deli hrana)...** Teško, spor sam u **nogama.** (Nikola, bez krova nad glavom)*

Usluge centara za socijalni rad

Centri za socijalni rad predstavljaju važnu instancu za osobe u situaciji beskućništva, budući da posredstvom njih oni mogu ostvariti razna prava i primiti različite usluge od značaja za kvalitet njihovog života (finansijska pomoć, lična dokumenta, privremeni smeštaj). Samo pojedini imaju pozitivno iskustvo u primanju usluga od centara za socijalni rad, i saradnji i komunikaciji sa njima. Kontakt sa centrima za socijalni rad je **najčešće doživljen kao negativno iskustvo.** Većina osoba u situaciji beskućništva se oseća **obeshrabreno da koristi njihove usluge** i ne oseća se podržano od strane njih. Često je iskustvo da su osobe u prikupljanju potrebne dokumentacije prepuštene sebi, što je nekada otežano usled finansijske situacije, problema sa mentalnim i fizičkim zdravljem, neinformisanosti... Na taj

način, često se dešava da osobe u situaciji beskućništva ne uspevaju da ostvare prava bez asistencije predstavnika NVO, a često ni uz asistenciju NVO.

Obraćao sam se i ja imam taj dokument, koji obavezuje centar za socijalni rad da se prijavi na mesto na kome boravi. Ne. (...) Pokušavao sam to da uradim u gradu odakle sam, nisam mogao. Uputili su me, upućivali su me stalno u drugi grad, jer sam tamo zadnji put živeo... Tamo sam bio, oni me vraćaju ovamo... Ovde u Beogradu sam bio, kod jedne žene, koja mi kaže: što si došao da te mi ovde prijavljujemo, gde si bio ovolike godine, ti si sad došao da se prijavljuješ... Rekao sam hvala lepo, doviđenja, i to je to. To je ono što te ubije u startu recimo. Niko neće da razgovara sa vama. (Ivan, nesiguran smeštaj)

Sad su mi izašli u susret da su mi dali to, socijalnu pomoć od 9500 dinara, i mogu da se slikam sa time. I kad bi centar za socijalni rad sad znao da ja iznajmljujem sobu tamo negde, oni bi me skinuli sa te liste i rekli idi ti u drugu opštinu. To su takve nebuloze... Ja bih onda reko: Dobro, sad me čovek istera iz te kuće, ja odem na petu opštinu, pa ću onda sa te opštine na opštinu. Znači državi uopšte nije stalo. Njima je samo stalo da ti ne tražiš ništa, ali im nije stalo da ti daju posao, normalno od kog ti možeš da živiš i tako dalje. (Jovan, nesiguran smeštaj)

U stvari, otišao sam tamo da vidim šta mi treba, oni su mi utrapili neki papir i rekli snadi se... I onda sam ja to prikupljao, pa sam išao da dokažem da nemam ništa od imovine, jedva nekako, i predao sam to, i niko me naravno nije zvao... I onda sam ja išao i rekli su da nije gotovo. I onda sam ponovo išao jedno dva, tri puta, i onda tek kad sam podigao frku, bio malo grublji sa čovekom iz obezbeđenja, sišao ovaj drugi, pozvao me gore i rekao - sačekaj da vidim sa socijalnom radnicom. On me pozove, pa rešenje ti je gotovo već mesec dana. (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Pa ja sam išla u centar sama, jako loše iskustvo. U to vreme ja sam rekla da ne živim više na adresi na kojoj sam i oni su od tada mi rekli da, bez obzira što sam skupila dokumentaciju, neće mi dati... Dali su mi još jednom jednokratnu pomoć, ali nisu mi davali mesečnu. (...) Pa da moram da promenim adresu na Zvezdari. Da promenim adresu. Ja nisam imala kod koga da se prijavim... Kod koga da budem, ne poznajem nikoga... (Ana, nesiguran smeštaj)

Dodatno, institucionalni odgovor centara za socijalni rad kada je reč o osobama sa **problemima mentalnog zdravlja** je neretko neadekvatan. Problemi mentalnog zdravlja poput depresije, anksioznosti, napada panike ili zloupotrebe alkohola su nedovoljno prepoznati kao barijere normalnom funkcionisanju i često su tretirani kroz očekivanje da osoba može i treba samostalno da ih prevaziđe. Tako, na primer, dešava se da problemi depresije, anksioznosti ili napadi panike ne bivaju prepoznati kao barijera radnoj sposobnosti, usled čega osobe u situaciji beskućništva sa ovim problemima mentalnog

zdravlja bivaju onemogućeni da dobiju socijalnu pomoć po tom osnovu. Sa druge strane, osobe sa, uslovno rečeno, težim problemima mentalnog zdravlja, poput psihoza ili zloupotrebe psihoaktivnih supstanci se odbacuju, diskriminišu i odbija se bilo kakav rad sa njima.

Ljudi sa težim mentalnim oboljenjima su tretirani kao „nema od njega ništa“. (...) Teži psihijatrijski bolesnici su nešto što treba da se odstrani i sa čime ne treba da se radi. (...) Zavisnost od se supstanci gleda kao - sa ovim nema šta da se radi, ovo je kraj. Klasični neki stereotipni odgovori. A ovi lakši su neprepoznati potpuno... Koliko su ove potpuno gurnuli, toliko su ove - ja ne razumem šta tebi fali, ti samo trebaš to i to. (..) A došao do tebe da pita za pomoć. (...) To se ne posmatra kao bolest, posebno alkoholizam, to se posmatra kao dato stanje, kao ma dobro, sve to može, samo to i to treba da uradiš i biće dobro. Tako se gleda alkoholizam... (Predstavnik NVO 2)

Kad su u pitanju teži, kao psihoze, upadljivi i poremećaji ličnosti - nemam ja s njim šta da radim. Apsolutno, otpor rada. Kada su u pitanju ljudi koji imaju neurozu i depresije, njima to nije jasno - pa i meni je teško, pa kako to, on je radno sposoban, pa eto svima je teško. Apsolutno ne prepoznaju te neke simptome. (...) Znači ne prepoznaju to ni kao faktor, ni kao posledicu, ni kao činjenicu. Apsolutno su needukovani za probleme mentalnog zdravlja... Definitivno treba da se senzibiliju, pogotovo kad je i kombinacija beskućništva... (Predstavnik NVO 1)

Usluge Prihvatišta za odrasla i stara lica

Kada je reč o privremenom smeštaju, na nivou Beograda postoji samo jedna ustanova koja predstavlja mesto privremenog smeštaja namenjenog osobama u situaciji beskućništva: Prihvatište za odrasla i stara lica (u daljem tekstu Prihvatište). Važno je naglasiti da postoji više barijera tome da Prihvatište zadovolji potrebe osoba u situaciji beskućništva za smeštajem.

Prihvatište za odrasla i stara lica u Beogradu ima **ograničene kapacitete** koje, uz pridodat izolacioni blok tokom pandemije, čini okvirno 150 mesta. Taj broj dostupnih mesta ukazuje na nedovoljne kapacitete.

Tako da mislim da Prihvatište ima jako ograničenu i lošu uslugu, i njihov odgovor na urgentne situacije uvek je - naši kapaciteti su prepunjeni. Koliko puta sam dovodio neke ljude, uvek su kapaciteti preopterećeni. A to onda treba da govori ili da ćeš da širiš kapacitete, ili da ćeš

nekome da ukažeš na to i da se prave nove, slične ustanove na nivou Beograda. (Predstavnik NVO 2)

Dodatna barijera pri smeštanju u prihvatilište jeste i **zahtevnost procedura smeštanja** osoba u Prihvatilište. Naime, smeštaj u Prihvatilište zahteva uput od strane centara za socijalni rad, posedovanje ličnih dokumenata, dokaz od strane psihijatra o podobnosti za kolektivni smeštaj, a od početka pandemije postoji i dodatni zahtev za negativnim PCR testom. Kako je nabavljanje potrebne dokumentacije prepušteno pojedincu, pristup Prihvatilištu je naročito izazovan i otežan osobama sa invaliditetom, sa bolestima zavisnostima, i generalno osobama narušenog fizičkog i mentalnog zdravlja. Dodatno, pružaoci usluga iz nevladinog sektora poslednjih godina primećuju postojanje određenih neformalnih kriterijuma osoblja pri selekciji osoba koji teže tome da u Prihvatilište smeštaju samo osobe nešto boljeg psiho-fizičkog stanja. Pristup Prihvatilištu je na taj način obično omogućen osobama koje su u nešto boljem psiho-fizičkom stanju, dok oni najugroženiji često ostaju bez pristupa Prihvatilištu.

*Nejasna je cela priča i koncept koga primaju, koga ne primaju, sve je prepušteno samovolji Prihvatilišta bez toga da znamo... Oni su često koristili tog lekara, i pre korone, da stane na ulaz kad dolazi korisnik. On vrši tu prvu procenu fizičkog stanja, i on je tu da kaže - ovaj čovek nije za nas. **Pogotovo ako čovek ima problem mentalnog zdravlja ili probleme sa zavisnošću, akutno je mentalno uzrujan. Pogotovo ako je zavisnik od opijata, na alkoholičare su manje više navikli, ali u sveopštem je lošem stanju i zapušten. Lekar je služio kao neka barijera...** Ja sam to videla svojim očima... (Predstavnic NVO 1)*

Dodatno, određene karakteristike Prihvatilišta čine ga **neprivlačnom institucijom** među osobama u situaciji beskućništva i Prihvatilište, samim tim, uglavnom za njih predstavlja poslednje sredstvo (uglavnom tokom zime). To važi i za osobe koje su imale iskustvo boravka (koje često samostalno napuštaju Prihvatilište pre predviđenog zakonskog roka), kao i za one koje nisu imale to iskustvo, ali su čuli negativna iskustva drugih korisnika. Pre svega to se odnosi na **prepunjenost Prihvatilišta** (naročito tokom zimskog perioda), koju su iskusili oni koji su u Prihvatilištu boravili ranijih godina. Mada je poslednjih godina došlo do organizacionih izmena, usled čega se više ne primaju osobe kada se kapaciteti popune, ova iskustva i dalje boje percepciju Prihvatilišta među potencijalnim korisnicima.

Ma to je **prepunjeno**. To se zna. To je **prepunjeno**. (Jovan, nesiguran smeštaj)

Da, **spavali su po hodnicima**... Po dušecima, hodnik i ćebe, i spavaš na hodniku... To je bila zima... A tokom leta, to je baš drugačije, svi izađu, nikog nema tu, svi idu, ovi stariji vole da popiju... (Pavle, izašao iz situacije beskućništva)

Dodatno, neki svedoče i o lošoj komunikaciji sa osobljem i **iskustvu lošeg tretmana od strane osoblja** u Prihvatištu.

Odnose se prema vama... Zamislite ja, kad sam obuću išao da... Obuća im stoji u kupatilu... Zamislite, ja ulazim u kupatilo da uzmem obuću, žena se kupa... Ja se okrenem, pa se vratim. Žena što radi tamo - pa ulazi, gledaj tu obuću... **Strašno nešto... Kako se odnose prema**... Ja više nisam otišao... Čovek recimo stoji, star čovek ne može da se obuče, on je skoro sat vremena stojao onako, neće niko da ga obuče, primera radi... Ono je strašno... Ono u Kumodražskoj je sramota države, sramota... (Ivan, nesiguran smeštaj)

I osoblje radno... **Drčni, drčni**, ja to ne volim... (Dejan, nesiguran smeštaj)

Prihvatište se od strane korisnika vidi i kao previše **stroga i zatvorena** institucija, i kao takva neusklađena sa njihovim stilom života i navikama. Mada je takva percepcija kod pojedinih postojala i pre pandemije, ta percepcija i iskustva su naročito pojačana sa početkom pandemije, s obzirom da je od tada (pa i tokom sprovođenja ovog istraživanja) Prihvatište ustanova zatvorenog tipa, što podrazumeva da su napuštanje Prihvatišta, kao i posete istom, izuzetno ograničeni i redukovani. Strogost i zatvorenost institucije je u neskladu sa potrebama i stilom života korisnika, i onemogućava im da ostvare svoje potrebe (poput aktivnosti, druženja, komunikacija sa organizacijama, kao i zdravstvenih potreba - npr. odlazak na specijalističke preglede), što je unelo psihičke teškoće onima koje su tamo boravili i motivisalo ih na napuštanje Prihvatišta.

I **strogi su**. U svakom smislu... (Dejan, nesiguran smeštaj)

Bio je jedan, napustio, kaže, to je tamo haos. **Kaže k'o da si u zatvoru**. Prošle godine, kaže ja hoću da odem da uzmem cigare, ili da uzmem sok, ili nešto, ma to je haos kaže, to je procedura da izađeš napolje, ne može. I na kraju on je digao ruke i napustio je, i otišao je. (...) Pa ja bih voleo da izađem napolje, ne mogu ja u četiri zida, 24 sata, **to je k'o da sam u zatvoru**... (Milan, bez krova nad glavom)

Kad je krenulo vanredno stanje, oni godinu dana nisu mogli da izađu. Možeš da zamisliš šta je to za psihu. 'Ajde u početku, ali ti najranjiviju grupu si dozvolio da se ne kreću, ja hoću da poludim kad ne izađem, a ne osobe u situaciji beskućništva koji su najčešće i zavisnici, i ljudi sa problemima. I dozvolio si, verovatno da se ne bi cimali i dešavale situacije sa koronom, hajde da zatvorimo sve. Mislim, to nije rešenje, to je rešenje za tebe kao instituciju da opereš ruke, i da se ništa ne desi, a to što ljudi posle toga imaju višestruke probleme, od povećane anksioznosti da izađu napolje, povećane gojaznosti, i ostalog, koji se dodatno pojavljuju. A da ne pričam **o samoj restrikciji kretanja, ti si kao u zatvoru.** Jedan beskućnik sa kojim radim je pobjegao i bio je presrećan. U početku spavao na ulici i bio presrećan - ja sam bio u zatvoru, ja da sam hteo da idem u zatvor, opljačkao bih banku i završio bih tamo, imao bih i bolju sobu, i bolje da jedem, i imao bih i neko dvorište da se prošetam, a ovde nema ništa... (Predstavnicu NVO 3)

Od korone imamo probleme i sa odlaskom na specijalističke preglede. Prihvatilište je i do danas u izolaciji, **znači ako izađeš na specijalistički pregled,** pitanje da li ćeš se vratiti, a ako se vratiš, ideš u izolacioni blok, samo zato što si otišao kod kardiologa, ali ako u izolacionom bloku nema mesta, znači ne možeš da se vratiš, ne možeš ni da odeš, jer nemaš gde da se vratiš... E sad, korisnik ni ne odlučuje da li će da ide na taj specijalistički pregled, nego taj stručni tim, služba, socijalni radnik u Prihvatilištu i socijalni radnik u centru za socijalni rad, pa tu ima stalno prebacivanja. I onda socijalni radnici iz centra ne daju istom korisniku da ide na specijalistički pregled kod kardiologa jer znaju da se neće vratiti... (Predstavnicu NVO 1)

Organizacija Prihvatilišta podrazumeva smeštanje svih osoba u situaciji beskućništva bez bilo kakve kategorizacije osoba i razlike spram individualnih svojstava osobe. S obzirom na heterogenost populacije u različitom pogledu (mentalno zdravlje, starost...), za neke osobe takav način organizacije usluge nije odgovarajući, nego je potreban **individualan i prilagođen smeštaj.** To naročito važi za osobe koje su doživele traumatska iskustva (fizičko i seksualno zlostavljanje), koje imaju probleme mentalnog zdravlja, mlađe osobe, itd.

Ali opet nisam mogao. Ja sam izdržao pola dana i predveče paljba odatle. Ostavio ličnu kartu i sve. Ne sviđa mi se. Sad, kako da opišem, nemam ja ništa protiv starijih ljudi, **ali ja jedini mlad, s kim ja da razgovaram, s kim ja da se našalim, s kim ja da popričam.** Ovaj gleda ovo, ovaj igra šah, ova vrišti tamo, ima i bolesnih, ima i ovakvih, onakvih. Ja kao da sam u ludnicu ušao, ne u starački dom, i reko', vidi rođake, ti bežiš odavde. (Dejan, nesiguran smeštaj)

Plus ima i bolesnih ljudi tamo, više ima **bolesnih nego zdravih, a to će za mene da bude mnogo loše, da liče na mene, da ja gledam...** Što su mnogo više bolesni ljudi od mene, možda ima i nepokretnih (...) **Ne bih želela gde su muškarci,** zato što sam ja bila žrtva nasilja. Od pokojnog supruga, tako da, imam taj strah... (Marijana, neadekvatan smeštaj)

*Mislim ne bih ja imala tamo nikakav svoj mir, i ja smatram da ne bih imala ni svoju prostoriju. **Mi smo svi tamo zajedno, a potpuno različiti.** Smatram da nije to za mene. (Jelena, bez krova nad glavom)*

*E sad, kad sam dobio informacije, baš sam pričao sa socijalnom radnicom (iz nevladine organizacije) o tome, **da to ipak nije dobra opcija za mene i za moje mentalno stanje**, jer tek bi tamo bilo katastrofalno... Posebno za mene, meni treba malo drugačiji okvir, okvir kakav je sada. (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

IZLAZAK IZ SITUACIJE BESKUĆNIŠTVA

Iz perspektive, kako predstavnika NVO, tako i samih osoba u situaciji beskućništva, izlazak iz situacije beskućništva percipira se kao **retka i izuzetna situacija u praksi**. U nastavku teksta prikazaćemo najčešće barijere, potrebe, sistemsku podršku, kao i uspešne primere, u kontekstu izlaska iz situacije beskućništva.

Barijere izlasku iz situacije beskućništva

U njihovom nastojanju da izađu iz situacije beskućništva, uprkos želji da se situacija beskućništva prevaziđe, postoje **različite barijere** koje ih u tome sprečavaju. Većina tih barijera predstavljaju barijere za sve kategorije beskućništva (npr. problemi mentalnog zdravlja, lična dokumenta, negativna iskustva na tržištu rada...), dok su neke naročito izražene u slučaju kategorije bez krova nad glavom (problem održavanja higijene, diskriminacija osoba u situaciji beskućništva).

Problemi mentalnog i fizičkog zdravlja

Problemi **mentalnog zdravlja** nekada u potpunosti smanjuju funkcionalnost osobe i mogućnost da se bavi izlaskom iz situacije beskućništva (npr. bolesti zavisnosti). U drugim

slučajevima, problemi mentalnog zdravlja mogu da otežavaju integraciju osobe (ili oba partnera), tako što otežavaju/onemogućavaju zapošljavanje jednog ili oba partnera, tj. onemogućavaju pristup poslu (npr. zbog problema mentalnog zdravlja jednog od partnera, i drugom partneru je otežano zapošljavanje). Problemi **fizičkog zdravlja i invaliditeti** na isti način otežavaju zapošljavanje.

*Nemamo gde, gde da ostavim ženu. Gde ona, gde ona moram i ja tu... Žena mi mnogo bolesna, žena mi bila u tu bolnicu više puta... Laza Lazarević, Padinska Skela. I sad, žena mi trudna. Ali samo zbog bebe, i **problem zbog njeno zdravlje**... Moram što više da pričam sa njom, e tad nju uteši... Jer ja non stop pričam sa njom, iako ne mogu, al' moram. Pravim joj po volju da se smeje, sve to, i onda tako prođe. (Dejan i Danijela, bez krova nad glavom)*

*Ne, ne. Non-stop smo supruga i ja bili zajedno... Prvo, prvih godina **nisam ni smeo da je pustim od mene**, dok ona nije ovako pokazivala znake da je bolje... (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Znaš šta, mene su prsti bili čitavi, bili su čitavi prsti, radio sam, išao, kopao kukuruz, brao, kod seljaka, daju mi pare za hranu... **Kad sam već izgubio prste, niko te ne gleda**. Niko te ne gleda, uopšte, samo kaže idi 'de si bio do sad. (Petar, izašao iz situacije beskućništva)*

Problemi mentalnog zdravlja nekada otežavaju **integraciju i u okviru poslovnog okruženja**. Poslovno okruženje često ne odgovara mentalnom ili fizičkom stanju osobe, i ne pokazuje senzibilitet na njihove probleme mentalnog zdravlja, ili bar osoba percipira dato okruženje kao nesenzitivno.

*Jesam pokušavao da nađem posao. Zato što se ja, **krenem da paničim**, kad se uspaničim, onda oni vide i samo kažu doviđenja. (Tomislav, nesiguran smeštaj)*

*Dao sam otkaz na tom poslu i to je bila vrlo loša odluka, i to je nešto na čemu bih u budućnosti želeo da radim sa psihologom. Da zadržim snagu da kada me nešto istrigeruje u momentu... Na poslu smo imali sofe gde smo mogli da napravimo pauzu, i ja sam otišao na sofu, osećao sam se vrlo loše, i zaspao sam tamo... Ljudi su me videli tamo, rekli su šefu sve, i šef je bio ljut na mene, zašto nisam na telefonu, zabranjeno je da se spava... **Ja nisam mogao da kažem da imam psihološke probleme**... Nisam to mogao da kažem takvoj velikoj kompaniji, to nije moguće... To nije bila situacija u kojoj sam mogao da kažem da imam psihološke probleme i da ponekad uzimam tablete. I onda sam pobesneo... Uneo sam mu se u facu i rekao sam – šta želiš? I onda je bilo gotovo. (Marko, neadekvatan smeštaj)*

Problemi mentalnog zdravlja nekada otežavaju i **nalaženje ili prihvatanje smeštaja koji se nudi kao** dostupna opcija i pomoć (npr. od strane NVO).

Mogao sam da živim kod drugih osoba, povezanih sa strogom crkvom, ne crkvom, organizacijom (Komune). I morali smo da radimo stvari, nisam znao da mora da se radi svaki dan, nisam znao kako funkcionišu stvari. I jedan ili dva dana nisam išao, jer sam se osećao... Nisam mogao da idem svaki dan, imao sam teškoće, to je samo u mojoj glavi, ako me ljudi gledaju na loš način, ja reagujem stvarno... Oni su mislili da sam lenj, ne radim ništa, i rekli su da moram da idem. I onda, opet sam završio na ulici. Za ljude koji nemaju mentalne probleme to može super da funkcioniše, ali za druge ljude koji imaju mentalne probleme kao ja... (Marko, neadekvatan smeštaj)

Nama je recimo bilo ponuđeno, jedan stan recimo, da delimo sa isto jednim beskućnikom... Ja sam morao to da odbijem zbog supruge (koja je imala iskustvo seksualnog zlostavljanja)... Ja sam molio, da u stvari pomognu tom čoveku, a mi ćemo nastaviti dalje ovako... Jer ona kad je čula to, da će sa nekim da deli stan, jedva sam je smirio, mesec dana. (Ivan, nesiguran smeštaj)

Stigmatizacija i diskriminacija

Osobe u situaciji beskućništva se često suočavaju sa diskriminacijom i **odbacivanjem od strane sredine** (npr. od strane poslodavaca), usled činjenice da su osobe u situaciji beskućništva, a što se odražava tako da im znatno smanjuje prilike, a samim tim i izlazak iz situacije beskućništva.

To je bilo tada, oni su mi dali telefon, imao je ideju njen suprug, da preko njega nađem posao, i sve je to dobro krenulo. Međutim, čim su oni čuli da živim na ulici, odmah su... Od toga nije na kraju ništa ostalo... (Tomislav, nesiguran smeštaj)

Interesantno, pokušavao sam stotinu poslova, nikada nisam uspeo... Kad dođeš i kad pitaju ljudi, gde si, šta si, i kad im kažeš da živiš na ulici, oni nisu zainteresovani za saradnju... (Nikola, bez krova nad glavom)

Pripadnici/e romske nacionalne manjine, pored toga što mogu biti diskriminirani/e na osnovu toga što su osobe u situaciji beskućništva, često su **diskriminirane i na osnovu pripadnosti romskoj nacionalnoj manjini**.

Doživljavaju diskriminaciju usled činjenice da su deo romske populacije i da izgledaju drugačije od većinskog stanovništva. Doživljavaju diskriminaciju u svim tim poslovima na crno, često ih ne plate, ili im plate manje nego što je dogovoreno, apsolutno imaju diskriminaciju da sebi iznajme bilo šta. Ja sam živela u iznajmljenim stanovima, nikada mi nisu tražili ličnu kartu da mi vide, dogovorite se, potpišete nešto... (Predstavnic NVO 4)

Došlo je takvo vreme, da ja sada hoću da iznajmim stan, prva stvar koja je apsurdna - **čim vide da sam Ciganin, neće da mi ga izdaju.** Zamislite, na primer, kad prijatelj zove svog kućnog prijatelja i kaže mu da je meni potreban stan, sve okej, a ja sam, na primer, zvaao na 50 mesta, pa kažu - jao izvinite, osobama romskog porekla ne izdajemo. I sad, dao mi broj, kaže - zovi, ovo su moji prijatelji, nema problema. I ja nazovem - ne, ne, ne, nije problem u ceni, nije problem ni u čemu, vi ste prijatelj našeg kućnog prijatelja, nema problema. I ja, 'ajde, sada ja kažem, ja se time ponosim, tim što jesam, ja sam Ciganin. Zamislite odgovor - jao nemojte dolaziti da ne biste gubili vreme. (Sava, nesiguran smeštaj)

Higijena i neadekvatni uslovi života

S obzirom da život na ulici podrazumeva odsustvo smeštaja i samim tim adekvatnih uslova života, predstavlja i situaciju u kojoj je otežano **održavanje redovne lične higijene i urednosti**, a što je preduslov za zapošljavanje.

*To ne bi bilo moguće... Zato što, zamislite noćas pada kiša, nema spavanja, mi se pokrijemo celofanom i ne spavamo... Kako da idem da radim, ili supruga... **To više nije bilo moguće, nije bilo jednostavno izvodljivo...** (Ivan, nesiguran smeštaj)*

*Ili da **se javim za posao neki**, ista priča. Ja moram da se presvučem, tu će mi biti koleginice, kolege, šta ako vide sutra pocepano ovo, pocepano ono, da me neko vidi. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

*Za ovu grupu koju sam vam pričala (povratnici prema sporazumu o readmisiji), najveći problem je u stvari... Mi im i nađemo posao, najveći je problem da ih održimo u životu taj mesec do prve plate, zato što izgledaju kao neko sa ulice, **nisu uredni, da održe higijenu tu neku ličnu koja je potrebna za to neko radno mesto.** Taj mesec do dva dana kad dobiju dokumenta, mi odmah krenemo da tražimo, imamo i neke organizacije koje kažu - slobodno nam pošaljite povratnike, zaposlićemo ih... (...) **Problem je da nam prežive...** (Predstavnic NVO 4)*

Negativna iskustva na tržištu rada

Osobama u situaciji beskućništva je često omogućen pristup jedino **slabo plaćenim, neregulisanim i nesigurnim poslovima**. Stoga, oni imaju česta iskustva eksploatacije i prevara od strane poslodavaca, a što im onemogućava stabilizaciju u poslovnom smislu.

Ja nisam znala šta da radim, nisam mogla da nađem posao, našla sam dva posla, ali samo su nas iskoristili. To je sezonski posao, i radila sam šest dana, i onda mi je rečeno da ne dolazim više... I onda se ispostavilo da i ostali koji su primljeni u toj grupi ne ostaju, što znači da su nas eksploitalisali nedelju dana. Tad sam radila, i radila sam u onoj kuhinji, prala posuđe, i tu sam kašljala jako, i onda su mi isto rekli da ne dolazim na posao dok ne sredim zdravlje. Međutim, kad sam se javila, kad sam prestala da kašljem, rekli su da ne treba, ne treba im radnik. U stvari, stalno stoji oglas za pomoćnog radnika, ja sam se ponadala da ću tu ostati, pa kako tako, bolje išta nego ništa... (Ana, nesiguran smeštaj)

Tako i rade ljudi, ne odgovaraš mu, nešto ti napakuje, da si uradio, a nisi, ili više nema konkretnog posla, smanjio se obim posla. Šta znam, uvek oni nađu neki razlog. (...) Onda sam našao drugi posao, isto plaćao stan, i onda, ja radio kod jednoga, danas-sutra pare, ovo ono... Kad bih ja sve sabrao kod koga sam šta sve radio koliko, ja bih mogao dve godine da živim od toga, da platim stan, struju, sve... Sve na prevaru. Takva je građevina (Milan, bez krova nad glavom)

Treba da radim kod nekog privatnika, pa onda radiš kod njega mesec, dva, pa ti ne da platu. Znači, poenta je u tome, to je osoba koja se ispeče više puta... Da sam mlađi, možda bi bilo, ali ja nisam više ta osoba koja treba da se bijem za moj novac... Ma ne jednom, mali milion... (Sava, nesiguran smeštaj)

Lična dokumenta

U nekim slučajevima **nemogućnost dobijanja ličnih dokumenata** predstavlja važnu barijeru izlasku iz situacije beskućništva time što onemogućava legalno zapošljavanje ili iskorišćavanje postojećih resursa koji bi bili dostupni sa posedovanjem ličnih dokumenata. Takođe, povratnici prema sporazumu o readmisiji, pre bilo kakve mogućnosti zapošljavanja ili pristupa socijalnom ili zdravstvenom sistemu, moraju proći kroz proces dobijanja ličnih dokumenata, za šta je preduslov dobijanje državljanstva, što nekada takođe dugo traje.

Meni je to počelo drugog januara, kada sam ja prošle godine, negde u oktobru mesecu zatražio da dobijem ličnu kartu, i MUP mi je odbio ličnu kartu jer osoba nije htela da me prijavi na tu

adresu. **Ja sam naravno izgubio posao jer nemam ličnu kartu.** (...) Strašno. I tako, kad sam izgubio posao i sve to, ostao sam direktno na ulici. Ali sam ja u toj priči mnogo dugo, možda već dve decenije. S tim da nikada do sada ja nisam tražio takvu vrstu pomoći i angažovao se, jer ja više ne mogu da izdržim, izvlačio sam se sa ulice, i opet me država vrati na ulicu... (Jovan, nesiguran smeštaj)

Mi smo u Beogradu normalno funkcionisali, sve do momenta, dok **meni, bila je ukradena torba, dokumenta...** Ja sam to prijavio, tamo u tom SUP-u, gde sam pokušao nova da izvadim... Ja više nisam mogao da izvadim dokumenta, jer to se nije vodilo na mene, kuća... Vodilo se na pokojnog dedu, niko to prevodio, nije... A ja nisam bio vlasnik... I nisam mogao da izvadim dokumenta. E sad, tu su nastali problemi, skroz, ostali smo bez finansija. (...) Pa sam hteo da prodam jedan plac, ali ne mogu da prodam, **nisam imao dokumenta...** A drugo, nije se vodilo na meni. (...) Ja sam se obraćao i jednom udruženju, pošto imam taj status... Međutim, bio je problem, ova dokumentacija, **nisam imao ličnu kartu.** (Ivan, nesiguran smeštaj)

To je bilo zaista veliki, veliki, kako da kažem, velika stvar (nabavljanje dokumenata). **Jako je nezgodno kad nemate dokumenta, nisam mogla da podignem ni one pomoći. Ono u evrima... Ništa nisam mogla da uradim, niti da se prijavim da radim,** zato što ne bih mogla ništa bez lične karte, ne bih mogla ni da se zaposlim, ništa, ništa... Zdravstvenu sad mogu pošto imam ličnu. (Ana, nesiguran smeštaj)

Previše dugo traje (obezbeđivanje dokumenata za povratnike prema sporazumu o readmisiji), pošto su ti zakoni jako stari i uopšte nije obuhvaćeno da postoje ljudi koji ne mogu da dokažu svoj identitet. Ako ne možete da dokažete svoj identitet, vi ne možete ni da podnesete ništa, jer pri podnošenju bilo kog zahteva morate da date neki svoj papir. I to za upis u državljanstvo, to je jako teška... Pri podnesu morate da se u policiji... Moraju da vas legitimišu. Ako ne možete da budete legitimisani, morate da imate zastupnika, a da bi dobili zastupnika, morate da imate punomoćje kod javnog beležnika, a da biste kod beležnika dobili punomoćje, morate i tamo da se legitimišete... Znači ne možemo da donesemo punomoćje, jer nema legitimacije. Znači ne postoji način da osoba koja nema legitimaciju ovlasti u ovoj zemlji bilo koga za bilo šta. (...) **Meni je trebalo 29 meseci jednog takvog čoveka koji je vrlo saradljiv i vrlo pismen, u smislu da je i kognitivno mogao da shvati koje sve korake moramo... 29 meseci mi je trebalo da on dobije rešenje o prihvatu u naše državljanstvo.** (Predstavnic NVO 4)

Percipirani načini izlaska iz situacije beskućništva i potrebe

Za neke osobe je obezbeđivanje **smeštaja** nešto što je ključno i primarno za stabilizaciju i izlazak iz situacije beskućništva. To se pre svega odnosi na osobe koje su trenutno bez krova nad glavom. Dok je pojedinim osobama u toj situaciji pre svega potreban neki vid **kratkotrajnog smeštaja kako bi se stabilizovali** (poput mladih osoba sa potrebnim resursima za zapošljivost, koje nemaju probleme mentalnog zdravlja – npr. povratnici prema sporazumu o readmisiji), drugim osobama u ovoj situaciji – npr. starijim osobama, koje nisu radno sposobne, potrebna je podrška kroz obezbeđivanje trajnijeg smeštaja.

*Najteže nam pada... **Gde da se smestimo...** Što spavamo na ulici.* (Dejan i Danijela, bez krova nad glavom)

***Smeštaj je najvažniji.** (...) Ja mislim da bi trebalo graditi objekte ili ove napuštene renovirati...* (Jelena, bez krova nad glavom)

*Ja kažem pomognite mi, **nađite mi neki smeštaj.*** (Danica, bez krova nad glavom)

*Šta bi mi trebalo... **Smeštaj neki, na primer...** Ali konkretno da ima neki smeštaj, da ne razmišljam o njemu...* (Milan, bez krova nad glavom)

Važno je naglasiti da boravak u **adekvatnom**, ali **nesigurnom smeštaju**, osobe u situaciji beskućništva posmatraju kao važan boljitak i kretanje u smeru izlaska iz situacije beskućništva – pre svega u smislu odsustva surovih uslova života. Ipak, važno je naglasiti da boravak u adekvatnom smeštaju ne znači i izlazak iz situacije beskućništva – budući da osobe vrlo lako mogu promeniti taj status, te usled gubljenja određenih resursa i pomoći sa strane (npr. isticanje zakonskog roka za dobijanje socijalne pomoći, ukidanje pomoći od strane pojedinaca ili NVO, nestabilan posao), vrlo lako mogu ponovo završiti bez krova nad glavom.

*Ja sam preko nekih prijatelja uspeo sad da nađem gde mogu da spavam, ova dva, tri meseca, pre toga nisam imao, bukvalno sam bio na ulici. Tako da nemam situaciju, ja sam beskućnik zvanično. **To što ja večeras imam gde da spavam, to je, kako da kažem, sve na klimavim***

nogama... I to na jedvite jade što sam dobio socijalnu pomoć, meni nije dovoljno da platim tu sobu, ja sve dobijam od nekih prijatelja, kojih je vrlo malo, njih ima troje, samo mi jedna osoba daje da mogu... Živim, od danas do sutra, u rukama Boga... (Jovan, nesiguran smeštaj)

Ako ne zaradim do određenog datuma, mogu da izletim napolje, a s obzirom kako pijaca ide, zaradiću sigurno, al' sledeće godine. Svi su otišli na odmore, nema pazara, nema prodaje, nema ničega. (Dejan, nesiguran smeštaj)

Kada je reč o osobama koje se nalaze u nesigurnom smeštaju, oni često osećaju određeni stepen **monotonosti** i **bespomoćnosti**, jer nisu u mogućnosti da prave **životne planove** i **životne promene**, usled odsustva finansijskih i drugih resursa, stalnih i stabilnih primanja ili zdravstvenih problema.

*Kad živiš nekim, pod znacima navoda, normalnim životom, onda kažeš - e sad vidi, idemo u junu mesecu na more, imam plan, radim za to, ili ne znam, sledeće godine hoću da upišem kurs francuskog jezika. **Ti ovde nemaš ništa.** Ja sad izađem napolje, ja ispred sebe imam ništa. Moj plan je da ujutru odem u Narodnu kuhinju da uzmem da imam šta da jedem. **Ti nemaš ništa, a to isto ubija, i onda se meni ne ide... Znači ti nemaš nikakav plan.** Jer nedostatak novca, jer sve to što bih imao plan, košta novac. (Jovan, nesiguran smeštaj)*

*Posle pijace, kao, aha, moraš da ideš da juriš robu da spremiš za sutra, i uveče legnem, oko 6 ustanem, opet na pijacu... **Ne vidim tu nikakvu logiku.** Ideš, juriš, desi se da ne nađeš ništa, džabe si šetao, ubio noge, a šetao si, šetao si... Onda legneš, zašto si šetao toliko, nemaš pojma. (Dejan, nesiguran smeštaj)*

*Nisam imala, **nemam kompjuter već četiri godine**, ne mogu ništa da radim preko interneta, zato što nemam, već dugo ne koristim kompjuter i pozaboravljala sam pola stvari. (...) Pa **nemam uslova, nemam...** Ni papir, ni olovku. Imam papira, al' nemam olovku, imam jednu svesku. (...). **I onda se sve svelo na...** (Ana, nesiguran smeštaj)*

*Loše. Strašno loše. To me ubija. I izađem u dvorištu, i tako sedim, i razmišljam, samo da mi Bog pomogne, da mi je **da ozdravim da mogu da idem da radim**, jer ja ne mogu da sedim, ja nisam navikla da sedim. (Marijana, neadekvatan smeštaj)*

Pojedinci koji se trenutno nalaze u adekvatnom (ali nesigurnom) smeštaju kao najpotrebniju vide **podršku pri zapošljavanju**, tj. pri nalaženju stalnog, sigurnog i adekvatno plaćenog posla. Takva podrška može da obuhvati razvoj novih veština koje će omogućiti bolju zapošljivost, pomoć u pronalaženju posla koji omogućava iskorišćavanje postojećih

resursa (npr. poznavanje jezika), kao i nalaženje posla koji je usklađen sa njihovim zdravstvenim problemima i problemima mentalnog zdravlja (npr. poslovno okruženje senzitivno na probleme mentalnog zdravlja, posao koji ne zahteva fizički napor...).

*Voleo bih da nađem neki **posao, da mi bude stalni i da mi bude velika plata, ne mala.** (Dejan, nesiguran smeštaj)*

*Kad bih ja sad imao **posao i paru**, ja bih plaćao stan, sve bi normalno funkcionisalo, **ali teško naći stalan posao i redovnu platu.** Dig'o sam ruke od građevine. (...) (Milan, bez krova nad glavom)*

*Meni treba sad banja. Da planiram banju, pa ne znam... **Imaću posao, uslovno rečeno, bilo koji, da ne moram dugo da stojim, osam časova vreme** (zbog zdravstvenih problema), ali da imam dovoljno novca, pa ću dobiti čekove, pa ću prvo da uzmem računar, pošto nemam računar, pa ću možda neki bolji posao... (...) Ali ja takve uslove nemam. Niti ima nade da ću imati. (...) Kod mene je samo u ovom trenutku, vrlo sam svestan, **praktična stvar**, mene zanima ima li novca, nema li novca, a sve drugo ja rešim, da vidiš kako se super osećam. (...) Ali šta je siguran prihod, ali siguran prihod nije minimalac, jer ne možeš da živiš od toga, siguran prihod je nešto što možeš da platiš stan, da imaš ishranu koliko toliko zdravu. (Jovan, nesiguran smeštaj)*

Osobe koje imaju zdravstvene probleme kao ključno za stabilizaciju vide i poboljšanje **fizičkog i mentalnog zdravlja**. Tačnije, kod mnogih osoba je izlazak iz situacije beskućništva isprepletan i sa rešavanjem problema mentalnog zdravlja.

*Nadam se da se **oporavim, da ću biti boljeg zdravlja i da ću moći da radim nešto.** (...) Da pobedim moju bolest, da stanem na moje noge, da tražim novi posao... I da radim... (Marijana, neadekvatan smeštaj)*

*Pozaboravljala sam pola stvari, to kad sam udarila glavu, gubim koncentraciju, skroz... Ne mogu da se koncentrišem na čitanje, ne mogu... **Dobila sam i agorafobiju.** (...) Ali još uvek ne mogu da... Ne mogu da radim, zbog ove leve ruke... **Ne osećam se još sposobno za rad...** (Ana, nesiguran smeštaj)*

Sistemska podrška izlasku iz situacije beskućništva

Većina osoba u situaciji beskućništva smatra da je u prevazilaženju te situacije **prepuštena sebi**. Država, državne institucije i, specifičnije, centri za socijalni rad se **ne percipiraju** kao

institucije koje **pružaju podršku izlasku** iz situacije beskućništva. Za većinu korisnika Prihvatilišta, boravak u njemu ne predstavlja resurs za prevazilaženje beskućništva i za rešenje trenutne životne situacije. Osim pojedinih primera smeštanja korisnika u domove za stare, većina osoba pri napuštanju Prihvatilišta (nakon ili pre zakonskog roka) vraća se na ulicu, usled odsustva podrške reintegraciji nakon boravka u Prihvatilištu. Mada se nevladine organizacije vide kao značajne u smislu podrške svakodnevnom funkcionisanju, ni one se većinski **ne percipiraju** kao neko ko nudi **sistematsku podršku izlasku iz situacije beskućništva** i reintegraciji.

Ali generalno mislim da nema ova zemlja rešenje za... Nema ni želju neku, ni rešenje za te ljude. Nema želju da promeni naš status, jer ne bi ljudi bili po 15, 20 godina na ulici, ili sudili se sa državom, da u tom smislu funkcioniše. (Jelena, bez krova nad glavom)

*Ne vidim ih uopšte (nevladine organizacije), jer da bi ti nekog video, taj neko bi ti se stvorio, **ne bi te pustio pet, šest godina na ulici**, i da te posle, kao da ti pomogne, ti bi to uradio odmah, ne bi čekao vreme... (Dejan, nesiguran smeštaj)*

*Ne postoji ovde sistem koji će da kaže, **hajde da vidimo, ovom čoveku treba pomoć ta i ta**, i da vidimo da mu rešimo problem. (...) Da odeš u Prihvatilište, tamo po zakonu šest meseci, i onda te izbace napolje. I onda opet, šta ćeš... (Jovan, nesiguran smeštaj)*

Tome postoje izuzeci koji obuhvataju podršku integraciji povratnika prema sporazumu o readmisiji, kao i podrška drugim pojedincima od strane drugih NVO (podrška nalaženju i finansiranju smeštaja, podrška kroz zapošljavane, kao i podrška kroz obezbeđivanje besplatne psihološke podrške u slučaju kada je potrebna). Ti primeri se mogu odrediti kao **primeri pozitivne prakse**, jer ih odlikuje **individualizovan** i **integrisan pristup** – pristup spram potreba konkretne osobe, kao i iskorišćavanje postojećih resursa osobe. Ipak, važno je naglasiti da podrška izlasku od strane NVO **nije dovoljno sistematska i sveobuhvatna**.

Uspešni primeri izlaska iz situacije beskućništva

Iako izlazak iz situacije beskućništva nije čest, postoje **uspešni primeri** postizanja stabilizacije i reintegracije osoba, koje već duže vremena imaju krov nad glavom i posao. U

nastavku će biti predstavljeni primeri pojedinačnih osoba koje su izašle iz situacije beskućništva i načina na koje su u tome uspele.

Individualni smeštaj i sveobuhvatna podrška na jednom mestu

Jedan od uspešnih primera jeste primer starije osobe koja je već 15 do 20 godina smeštena u okviru crkvene organizacije, gde ima obezbeđen posao, hranu i druge vidove podrške (npr. u nabavljanju dokumenata). Takav vid individualnog smeštaja je odgovarajući spram potreba osobe, jer joj omogućuje veću slobodu i privatnost na koju je navikao, a koju ta osoba nije mogla da ostvari u okviru institucionalnog smeštaja, koji je iz tog razloga prethodno napustila.

*Vukao sam se po štalama, po kočinama, spavao sam gde sam stigao, dok se nisam prihvatio u crkvu. Bio mi je neki pop, ja sedim na klupu, i on kaže dobar dan, kaže šta ćeš tu, jel hoćeš ti da radiš ovde... On mi rekao, **tu ćeš da radiš, imaćeš da jedeš, da spavaš, sve, omogućićemo ti sve...** Posle me crkva prihvatila, oni mi dali jednu sobicu, kupili krevet, taj pop, kupio mi krevet, frižider, sve što mi treba. (...) Kad su me zvali u crkvu, meni je sto puta bolje bilo. Ljudi su me procenili, ovako, kao da sam njihov u crkvu, te ovaj mi donese hranu, te ovaj mi donese patike, trenerke. (...) To je otac, on mi sve izvadio dokumenta... **Sve što mi treba, otac mi kaže, ako ti nešto teško, ako si nešto u frku, bolestan, slobodno, ja ću da ti pomognem, vodiću te kod lekara.** (...) Umiješ se, lepo se obriješ, kao da je tvoja kuća. (...) Meni u crkvi bolje sto puta nego ovako. **Imam ključ, otvorim vrata, niko se ne dere na mene.** (...) U domu ljudi ne daju ti, ono sve vojnička odela ti daju, ne daju ti civilna odela, sve vojnička odela. I zato sam napustio... Ljudi su gadni bili tamo, sve stariji ljudi, ne gleda te kao čoveka, nego te gleda onako preko ruke. U domu. Ne cene te ko čoveka, **moraš da ideš da se umivaš, moraš rano da ustaneš, moraš da ideš...** (Petar, izašao iz situacije beskućništva)*

Individualna podrška, podrška pripadnika NVO i uspešno lečenje

Drugi primer obuhvata istovremeno prisustvo podrške sa različitih strana: skup **individualne podrške**, podrške od strane **pripadnika NVO**, kao i iskustvo **uspešnog lečenja od alkoholizma** u okviru zdravstvene institucije, budući da je izlazak iz situacije beskućništva za ovu osobu podrazumevao na prvom mestu i lečenje od bolesti zavisnosti. Pojavljivanje bivše partnerke u njegovom životu u tom periodu predstavlja važan trenutak kada se osoba uključuje u uspešno lečenje. Prisustvo partnerke je višestruko značajno u

vidu podrške koju mu pruža uopšte, podrške kao saradnika u lečenju, ali i osećaja dodatne odgovornosti prema njoj, a što je za njega bilo od značaja za uspešno lečenje.

*Došla je na česmu i videla me (bivša partnerka). I otreznila me. E tu tek dolazi borba, to je već priča neka, to je borba, to nije polomio si nogu, pa 'ajde šest nedelja, nego to je, to je stvarno proces... Tu želja postoji, ali u mnogim delovima, ne pitaš se mnogo. **Pa ti snagu daju ljubav, to što više nisi sam, pa ne smeš ni sebe, ni nju, ni sve oko sebe da razočaraš.** Ja tu crpim snagu, znaš, nećeš valjda sada da to uradiš. 'Ajde... Kad si sam i oprostiš ti sebi, znaš napiješ se, pa... (...) E sad, mislim da ti je sad ono... **E tu je bitna podrška ljudi, podrška sa jedne strane, podrška onih ljudi koje voliš, tu je na ispitu i tvoja ljubav prema tvojim ljudima.** Znaš. **Na kraju i kad si ti slab, pa ne smem bre zbog nje, ne smem zbog nas.** I tu je ta neka stvar, onda ti bude strašno dobro, kad osvane novi dan, pa smo prošli još jedan most, pa smo prešli... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)*

Jedan od najbitnijih ljudi u mom zalečenju je Vuk, on i njegova partnerka, to su moji prijatelji (zaposleni u NVO). (...) Milica i Vuk su mi značili prvo toplinom i razgovorom. Toplinom, srdačnošću, iskrenošću koja vraća veru u ljude... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Drajzerova je zakon, stvarno svaka čast. Ko tamo dođe, velika je stvar napravljena, apsolutno preporuka... Samo vidiš kakav čovek izlazi pre i posle Drajzerove. Ja sam znači 2018. bio tu, pa nisam ostao u Drajzerovoj, vratio sam se na ulicu, nastavio sam ja po starom, nešto se dešavalo u glavi, ili se meni bar činilo. Postojala je kao ideja, ali dobro. Jelenin dolazak u život, u moj život, u naš život, krenulo je sve, krenulo je sve... Tu isto u Drajzerovoj, isto u Gornjačkoj, ovoga puta sa saradnikom, i krenuli smo na pravi način. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Važno je naglasiti da je osoba i pre samog početka uspešnog lečenja pokazivala želju za lečenjem i upuštala se u **pokušaje da pristupi lečenju i na različite načine „pripremala teren“** za uspešno lečenje i izlazak iz situacije beskućništva. Iako ti pokušaji nisu vodili promeni, nisu predstavljali ni obeshrabrenje, nego su, upravo suprotno, značile „pripremu“. Naročito, čin **zapisivanja na spisak u okviru bolnice za lečenje od bolesti zavisnosti** predstavljao je važan momenat za osobu u procesu izlečenja. Takođe, osoba se u jednom trenutku **odvaja od društva** sa kojim je provodio vreme i upušta u većoj meri u samostalniji život, što takođe podrazumeva određeni vid pripreme.

Pa godinu dana pre nego što je krenula cela ova lepa priča. Realno, ja sam se tu movao dva, tri puta, ako tako mogu da kažem. Ja sam tu prolazio, da vidim gde se to nalazi, pa sam na česmi pominjao kao, kao izmišljao sam da sam tu negde prolazio, da sam video neke ljude, misliće da

će neko da se javi, da je isto imao iskustvo. Niko nije imao iskustvo. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Ne. Jednostavno sam, vrteo se tu, jedno sat, dva i tu sam rešio, a u kesi koju sam imao, ne znam, rakiju, za slučaj, ne znam šta će da se desi. Moja je ideja bila da vidim šta bi me čekalo. (...) Ali ostao sam do kraja. I onda sam saznao šta sve treba i šta kako. Mnogo sam bio veseo, ja se tad napio, super mi bilo. Ali okej, treba mi nedelju dana, treba mi ovo, treba mi ono... Aj' pa videćemo. Ali sam bio siguran da postoji kao opcija, **i ušao sam tamo u tu neku beležnicu**. Kao da sam realni posetilac, taj neko ko se raspitivao. Da l' je to u kartonu ili ne, ja i dan danas ne znam, ali bitan je taj gest, da je ona uzela, mislim olovku... (...) Tako je, **da sam zabeležen...** Okej, **krenulo je nešto**, i onda gledaš drugačije. I to je jedan od prvih trenutaka... (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Onda sam se odlučio skloniti od društva. Bar na jedan deo (posle prve posete klinici za lečenje bolesti zavisnosti). Tih godinu dana dosta se stvari izdešavalo. Ja sam ostao sam, odlazio sam na česmu, jedno dva sata, tri najviše u toku dana, terao sebe da budem sam, da šetam, mnogo sam šetao, mogao sam po 50 km, nisam sebi davao da stanem. (...) **Jednostavno shvatio sam da moram da budem sam, da se okrenem sebi**. Da nađem način, velika je tu borba. (Aleksandar, izašao iz situacije beskućništva)

Podrška od strane NVO kroz obezbeđivanje posla i smeštaj u instituciji

Takođe, još jedan primer gde je prisutan integrisan pristup jeste primer osobe koja je uz podršku NVO **obezbedila posao** koji omogućava fleksibilnost i senzitivno okruženje spram problema mentalnog zdravlja. Važno je naglasiti da je osoba pristupila ovom poslu dok je bila **smeštena u okviru Prihvatišta** duže vremena. Činjenica da je osoba tada bila smeštena u okviru Prihvatišta, njoj je donela prednosti, jer joj je to donelo mogućnost da uštedi novac i održi higijenu.

Našao sam posao preko tog prijatelja što mi je non stop govorio - 'ajde, 'ajde... Reko' - sad ću, sad ću... Upoznao sam ga u Prihvatištu, radio je za njih, ima 10 godina koliko već radi... Otišao sam sa njim, potpisao ugovor i počeo da radim... I tad sam sredio zube. Pošto bilo mi je mnogo lakše da skupim pare, jer ne plaćam kiriju, ne plaćam hranu, struju, kablovsku, i to se skupilo baš dosta para. (...) Sad smo, stambeno, iznajmljujemo... (Pavle, izašao iz situacije beskućništva)

ZAKLJUČCI ISTRAŽIVANJA I PREPORUKE ZA PRAKSU I POLITIKE

U odsustvu specifičnih politika u vezi sa beskućništvom, ostvarenje različitih prava osoba u situaciji beskućništva je regulisano opštim politikama i zakonskim mogućnostima, koje nisu u dovoljnoj meri osetljive na specifičnosti ove populacije i često se sprovode tako da njihova prava i potrebe nisu zadovoljena.

Pre svega, uprkos rasprostranjenosti i važnosti problema **neposedovanja ličnih dokumenata**, procedura prijave prebivališta na adresu centara za socijalni rad (što je često preduslov za dobijanje ličnih dokumenata) nije osetljiva na specifičnosti populacije, i ne sprovodi se dovoljno urgentno, što često usporava/onemogućava ostvarenje tog prava.

Mnoge osobe u situaciji beskućništva se suočavaju sa **problemima mentalnog i fizičkog zdravlja**, kako pre, tako i tokom situacije beskućništva. Ovi problemi predstavljaju važnu barijeru, kako oslanjanju na različite dostupne resurse (u nevladinom i državnom sektoru), tako i izlasku iz situacije beskućništva. Uprkos značaju ovih problema, osobama u ovoj situaciji je otežan pristup adekvatnom lečenju, pre svega usled neposedovanja ličnih dokumenata, diskriminacije i različitih vidova neprilagođenosti sistema na njihove osobenosti. Istovremeno, u nevladinom sektoru i centrima za socijalni rad nedostaju resursi namenjeni podršci mentalnom zdravlju osobama u situaciji beskućništva.

Kako u okviru državnog, tako i u nevladinom sektoru izostaje **sistematična podrška izlasku** iz situacije beskućništva. Kada je reč o smeštaju koji predstavlja važnu potrebu u ovom kontekstu, osobama u situaciji beskućništva su nedostupna trajna rešenja. U pogledu privremenog smeštaja, dostupna je samo jedna ustanova na nivou Beograda (Prihvatište za odrasla i stara lica). Međutim, ona je nedovoljnih kapaciteta, odlikuju je komplikovane procedure smeštanja, i percipirana je kao nepoželjna među potencijalnim i bivšim korisnicima. U kontekstu izlaska iz situacije beskućništva, osim podrške za smeštaj, izostaje i podrška zapošljavanju i mentalnom zdravlju, što su takođe česte potrebe u tom kontekstu.

U nastavku će biti prikazane preporuke zasnovane na rezultatima ovog istraživanja, namenjene kako donosiocima odluka, tako i pružaocima usluga (u državnom i nevladinom sektoru), sa ciljem unapređenja celokupnog sistema podrške osobama u situaciji beskućništva, kao i adekvatnijem adresiranju prevencije i suzbijanja situacije beskućništva.

- S obzirom na nedovoljnu prepoznatost beskućništva u javnim politikama, kao i neprilagođenost i nefleksibilnost institucija na specifičnosti populacije, potrebno je razviti **strateška dokumenta i integrisanu politiku** koja će se usmeriti na rešavanje ovog problema. Potrebno je i definisati osobe u situaciji beskućništva kao ugroženu grupu u okviru javnih zdravstvenih politika.
- S obzirom na višestruki i esencijalan značaj koji posedovanje ličnih dokumenata ima za osobe u situaciji beskućništva i ostvarenje osnovnih ljudskih prava, kao i to da predstavlja barijeru izlasku iz situacije beskućništva, neophodno je da se procedura **prijave prebivališta** na adresu centra za socijalni rad maksimalno **pojednostavi i ubrza**.
- Budući da u slučaju povratnika prema sporazumu o readmisiji, dobijanju dokumenata prethodi ostvarenje prava na državljanstvo, potrebno je da se **procedura dobijanja državljanstva** maksimalno **pojednostavi i ubrza**.
- Radi adekvatnije brige o kvalitetu života osoba u situaciji beskućništva, ali i adekvatnijeg informisanja i regrutovanja novih korisnika neophodno je da centri za socijalni rad, kao i nevladine organizacije ulože dodatne resurse u **terenski rad**.
- Potrebno je dodatno obratiti pažnju (i u okviru državnog i nevladinog sektora) na **naročito vulnerabilne grupe** (oni sa problemima mentalnog zdravlja, naročito osobe koje su doživele traumatska iskustva, osobe sa problemima fizičkog zdravlja) i dodatno ih podržati kroz prilagođeno, tj. individualizovano pružanje usluga.

- Radi regrutovanja novih korisnika i ranih intervencija, kao i adekvatnijeg informisanja korisnika potrebno je razviti **info-punkt**, kao mesto na kom osobe u situaciji beskućništva mogu da dobiju potrebne informacije o dostupnim mogućnostima na jednom mestu u svakoj situaciji.
- Radi osiguravanja stručnog i adekvatnog odnosa prema problemima mentalnog zdravlja, potrebna je **edukacija socijalnih radnika** u centrima za socijalni rad na temu **mentalnog zdravlja**, kao i razvoj multidisciplinarnе saradnje, tj. uključivanje **stručnjaka mentalnog zdravlja** u rad sa korisnicima.
- Potrebno je jačati **kapacitete i ljudske resurse** u oblasti mentalnog zdravlja, kako u nevladinom sektoru, tako i u državnim institucijama, i unaprediti **dostupnost (besplatnih) usluga mentalnog zdravlja** osobama koje su pod rizikom od beskućništva, osobama koje su u situaciji beskućništva, osobama koje su u procesu izlaska, kao i osobama koje izašle iz te situacije.
- Radi smanjenja diskriminacije i stigmatizacije sa kojom se suočavaju osobe u situaciji beskućništva, kao i radi obezbeđivanja fleksibilnijeg pristupa u okviru zdravstvenog sistema, potrebno je **raditi na edukaciji i senzibilizaciji medicinskog osoblja** na probleme **beskućništva i specifičnosti populacije**.
- Radi motivisanja korisnika na lečenje od bolesti zavisnosti, potrebno je razviti **nove forme lečenja** od bolesti zavisnosti koje ne podrazumevaju potpunu apstinenciju (programi „na pola puta“).
- Radi olakšavanja pristupa lečenju od bolesti zavisnosti i povećanja efikasnosti istog, potrebno je omogućiti osobama u situaciji beskućništva da pristupe lečenju i u odsustvu **saradnika u lečenju**, ali i pružiti institucionalnu podršku kroz obezbeđivanje saradnika u lečenju.

- Potrebno je **povećati smeštajne kapacitete** privremenog smeštaja i dodati **nove forme privremenog smeštaja (Sleep in)**, koje bi omogućile urgentan smeštaj i mogućnost da se prespava bez prolaska kroz komplikovane procedure smeštanja i drugih obaveza prema korisnicima.
- Potrebno je **iskoristiti resurse Prihvatišta** u cilju unapređenja podrške reintegraciji i resocijalizaciji korisnika, kroz razvoj saradnje sa drugim stručnjacima i organizacijama, kao i kroz povećanje prijemčivosti Prihvatišta za korisnike.
- Neophodna je **sistematichnija podrška integraciji i izlasku iz situacije beskućništva**.
  - Potrebno je razviti programe podrške izlaska iz situacije beskućništva (poput „**Housing first**“ programa), koji treba da obuhvate integrisan pristup kroz obezbeđivanje smeštaja i svih drugih vidova podrške koji su potrebni pojedincu (podrška zapošljavanju, podrška mentalnom zdravlju...).
  - Za one koji se već nalaze u smeštaju (nesigurnom ili neadekvatnom), neophodna je **adekvatnija i sistematichnija podrška** radnoj integraciji i podrška nalaženju stabilnog poslovnog rešenja usklađenim sa zdravstvenim stanjem osobe, kao i **besplatna podrška mentalnom zdravlju**.
- Potrebno je sprovesti **dodatna istraživanja** koja će se fokusirati na pojedinačne aspekte beskućništva i mentalnog zdravlja (npr. bolesti zavisnosti...), kako bi se omogućio razvoj i primena empirijski utemeljenih intervencija sa ciljem prevencije i rešavanja problema beskućništva.

